

Landskapsregioner i Norge -landskapsbeskrivelser

Anne Elgersma
Vidar Asheim

Norsk institutt for jord- og skogkartlegging
NIJOS rapport 2/98
ISBN 82-7464-131-0

Forsidebilder: Anne Elgersma

Tittel:	Landskapsregioner i Norge - landskapsbeskrivelser		NIJOS nummer: 2/98
Forfatter:	Anne Elgersma Vidar Asheim		ISBN nummer: 82-7464-131-0
Oppdragsgiver:	Landbruksdepartementet (LD), Miljøverndepartementet (MD) og Nærings- og Energidepartementet (NED)		Dato: 06.03.98
Fagområde:	Landskap		Sidetall: 61
Utdrag: Rapporten inneholder beskrivelser av landets 45 landskapsregioner.			
Abstract:			
Andre NIJOS publikasjoner fra prosjektet: Elgersma, A 1996. Landskapsregioner i Norge, med underregioninndeling. Kart i målestokk 1:2 000 000. Norsk institutt for jord- og skogkartlegging. En serie med fylkeskart i målestokk 1:250 000. Kartene kan fåes ved henvendelse til NIJOS			
Emneord: Landskapsbeskrivelser	Keywords:	Ansvarlig underskrift:	Pris kr: 105,-
Utgiver: Norsk institutt for jord- og skogkartlegging Postboks 115, 1430 Ås Tlf.: 64949700 Faks: 64949786 e-mail: nijos@nijos.no			

Innhold

Region 1. Skagerak-kysten.....	1
Region 2. Oslofjorden.....	3
Region 3. Leirjordsbygdene på Østlandet.....	5
Region 4. Lavlandsdalførene i Telemark, Buskerud og Vestfold.....	7
Region 5. Skog- og heibydene på Sørlandet.....	9
Region 6. Dalsland.....	10
Region 7. Østlandets skogtrakter.....	11
Region 8. Innsjø- og silurbygdene.....	12
Region 9. Østerdalene.....	13
Region 10. Nedre dalbygder på Østlandet.....	14
Region 11. Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud.....	15
Region 12. Dal- og fjellbygder i Telemark og Agder.....	16
Region 13. Viddebygdene i Sør-Trøndelag og Hedmark.....	18
Region 14. Fjellskogen i Sør-Norge	19
Region 15. Lågfjellet i Sør-Norge.....	21
Region 16. Høgfjellet i Sør-Norge.....	22
Region 17. Breene.....	23
Region 18. Heibydene i Dalane og Jæren	24
Region 19. Jæren og Lista.....	25
Region 20. Kystbygdene på Vestlandet.....	27
Region 21. Ytre fjordbygder på Vestlandet	29
Region 22. Midtre bygder på Vestlandet.....	31
Region 23. Indre bygder på Vestlandet.....	33
Region 24. Kystbygdene på Nordmøre og i Trøndelag.....	35
Region 25. Fjordbygdene på Møre og i Trøndelag.....	37
Region 26. Jordbruksbygdene ved Trondheimsfjorden.....	38
Region 27. Dal- og fjellbygdene i Trøndelag.....	40
Region 28. Skog- og innlandsbygdene i Nord-Trøndelag.....	42
Region 29. Kystbygdene i Helgeland og Salten.....	43
Region 30. Nordlandsværran.....	45
Region 31. Lofoten og Vesterålen.....	46
Region 32. Fjordbygder i Nordland og Troms.....	48
Region 33. Innlandsbygdene i Nordland.....	49
Region 34. Indre Bygder i Troms.....	50
Region 35. Lågfjellet i Nordland og Troms.....	51
Region 36. Høgfjellet i Nordland og Troms	52
Region 37. Kystbygdene i Troms.....	53
Region 38. Kystbygdene i Vest-Finnmark.....	54
Region 39. Kystbygdene i Øst-Finnmark.....	55
Region 40. Fjordbygdene i Finnmark.....	56
Region 41. Dalbygdene i Finnmark.....	57
Region 42. Pasvik.....	58
Region 43. Finnmarksvidda.....	59

Region 44. Gaissene i Finnmark.....	60
Region 45. Varangerhalvøya	61

REGION 1. SKAGERAK - KYSTEN

Regionen strekker seg fra svenskegrensen til Hidra i Vest-Agder. Det meste av regionen har liten løsmassedekning med mye nakent, slipt berg, sprekker og klover. Skjærgården er gjennomgående smal. Regionen er en av de mest folkerike i landet.

Naturforhold

Hele strekningen vestfra til Langesund har prekambriske bergarter, gneisser og granitter. Vestfoldkysten er del av Oslofeltet med permiske dyp- og gangbergarter, hovedsakelig syenitter. Granittlandskap forekommer øst for Oslofjorden. Østover fra Lindesnes skråner en landoverflate med lavt relieff slakt ned i sjøen. På land er det lave høyder og uregelmessige senkninger og smale daler. I sjøen er det lave øyer, skjær og grunner, med sjøområder, sund og renner imellom som er gravd ut av innlandsisen. Kysttypen er særlig vanlig i Øst-Skandinavia og bærer den svenske betegnelsen «fjärdkyst». Vest for Lindesnes går denne lave skjærgårdskysten over i en bratt klippekyst med fjorder innenfor. Med få unntak er skjærgården smal, og mye av kyststrekningen er eksponert for vær og vind. Regionen er derfor med noen unntak fattig på løsmasser; hav- og strandavsetninger forekommer bare i sprekkedaler og senkninger, i tillegg finnes organiske avsetninger. Store løsmasseavsetninger forekommer i tilknytning til Raet; Jomfruland som en strandvasket morenerygg, og et overdådig og løsmasserikt kystlandskap ligger straks innenfor den ytterste, nakne kysten i Vestfold. Klimatisk sett er store deler av regionen blant de gunstigste i landet, med høy årsmiddeltemperatur og mange soldager. Flere varmekjære treslag kan opptre skogdannende, bl.a. eik (tidligere med store forekomster), bøk, ask og lind. På skrinne steder, dominerende for regionen, finnes furu og lyngheier, sistnevnte i sterk tilbakegang og i tiltagende grad preget av løvtreoppslag. Gamle kulturmarkstyper er i ferd med å forsvinne.

Arealbruk

Jordbruket preges av en overveiende småbruksstruktur der terrengformen tilsier små og flikete, dyrka arealer. Flere steder er jordbruket i sterk tilbakegang, øy-gårdsbruket er nå helt borte. Beiting i utmark er sterkt redusert, marka gror til, og på lengre sikt vil mye av det snau preget selv på den «ytterste nøgne ø» forsvinne. Forholdene i Vestfold er vesentlig forskjellig fra regionen for øvrig. Her finnes store sammenhengende dyrkede arealer som gir gode forutsetninger for jordbruk med potet, grønnsakdyrking og korn. Bebyggelsestettheten er høy ved Oslofjorden og på Agdesiden. By- og tettstedsutviklingen har bakgrunn i trelasteksport, handel, sjøfart og industri (for noen også hvalfangst) fra 15-1600 tallet og framover til moderne tid. Skipsbygging har hatt en kraftig tilbakegang de siste tiår, trelasteksporten klappet sammen 200 år tidligere. De fleste byene har hatt stor framgang innen service og administrasjon. Mye av byveksten har skjedd på bekostning av dyrket mark, noen gamle bydannelser har stagnert. En eksplosjonsartet framvekst preger fritidsbebyggelse og turisme, med store arealkonflikter som følge av privatisering av strandområder, utearealer og bilparkering.

Bebyggelse og andre kulturspor

Regionalt preget byggeskikk med rikholdig trearkitektur fra ulike epoker er særlig framtreddende og intakt i mindre byer og i tettsteder. Et skille i tradisjonell byggeskikk går mellom sørlandskysten vest for Langesundsfjorden og strekningene østenfor. Tilveksten til de store byene har skjedd gjennom en utbygging med overveiende småhusbebyggelse i en utflytende struktur. På Sørlandet trekkes nye dominerende, store veier gjennom landskapet, kjøpesentra, service og industrietableringer følger etter. Dette har ført til at flere av bykjernene

stagnerer. Hyttebebyggelse, ikke særlig godt stedstilpasset, har slukt arealene langs strandlinjen. Bosettinga i regionen har kontinuitet fra forhistorisk tid. Fornminner fra bronse- og jernalder har til dels strategisk plass i landskapet.

Landskapsinntrykk

Sprekkedalslandskap med fliker av jordbruksareal. Uoversiktlig terreng. Hvite sørlandsbyer, øyer og sund og en omfattende hyttebebyggelse. Skrinn vegetasjon med furu og lyng dominerer bergknauslendet, på lune steder løvtre og frodighet.

REGION 2. OSLOFJORDEN

Regionen omfatter fjordavsnittet innenfor Skallevold - Saltnes og bygdene omkring Drammensfjorden og indre Oslofjord. Fjordløpet ligger senket i et lavt åsterreng. En liten, men særpreget indre skjærgård finnes i det indre fjordbassenget.

Naturforhold

Regionens vestre del tilhører Oslofeltets bergarter, her med hovedsakelig grovkornete syenitter og granitter fra Perm. I fjordens indre basseng forekommer næringsrike kambrosilurbergarter. Fjordens østside, fra Nordstrand og sørover, tilhører den østnorske gneisregionen. En i øyenfallende formasjon i de indre delene er de flate åsene med permiske lavabergarter som hever seg med en markert sørvendt brattkant over den lavtliggende, men likevel oppbrutte og småkuperte kambro-siluren nedenfor (Skaugumåsen, Kolsås m.fl.). Hele den indre fjordens øylandskap består av kalk- og næringsrike kambrosilurbergarter, flere av øyene med en i verdenssammenheng enestående og sjelden fossilfauna. Nesoddens høye rygg står som en spiss vendt mot dette indre kambrosilurlandskapet, selve odden hører til gneisregionen. Noen egentlig fjordform med trau har indre Oslofjord ikke, denne er mye bedre eksponert ved Drøbak og langs Drammensfjorden. Avsetninger fra postglasial tid, mest leire, finnes opp til marin grense som ligger nær 200 m o.h. i hele regionen, den høyeste i landet. Randtrinn med morene og breelvavsetninger finnes ved Svelvik-Storsand og i indre Oslofjorden. Akertrinnet demmer opp flere vann (Bogstadvannet, Maridalsvannet).

Klimaet er suboseanisk til svakt kontinentalt med høye sommertemperaturer og moderat med nedbør. På kambrosilurisk berggrunn og på steder med løsmasser finnes det betydelige innslag av edelløvskog og kalkfuruskog, og meget stor artsrikdom. Eik, hassel, ask, lind og lønn forekommer vanlig i kulturlandskapet, svartor langs strender og vassdrag. Syenitt og granittområder er derimot fattige som på f.eks. Hurumlandet der en finner regionens eneste større sammenhengende barskogområde med overveiende gran og furu. Så godt som all misteltein i landet forekommer i denne regionen.

Arealbruk

Regionen er landets mest urbaniserte. Oslo er den største byen i landet, og er et transport-, administrasjons- og servicesenter, der industriell virksomhet er i klar tilbakegang. Utbyggingspresset på Oslos omland er stort. Hele Groruddalen, tidligere jordbruksareal, ble etter krigen totalt omformet til en urban struktur. Bebyggelsen er sammenhengende (alt på kambrosilur!) et godt stykke ut i Asker, og sørover langs begge sider av fjorden. Vei- og jernbanenettet i regionen er landets mest trafikkerte. Langs fjorden sørover ligger små, litt søvnige byer og mindre tettsteder. Her finnes også de siste restene av den tidligere travle seilskipstida der trelasthandelen var hovedgesjeft. Hyttebebyggelsen finnes også konsentrert her. Store sandtak finnes i Svelvik og på Storsand. De landformene som denne ressursen knytter seg til er dermed i ferd med å fjernes. Presset er så stort i regionen at mye av naturgrunnlaget er truet av utbygging.

Jordbruket preges av små til mellomstore bruk med hovedsakelig kornproduksjon og noe hagebruk. Nedleggelse av de minste gårdene er vanlig, og dette truer deler av kulturlandskapet. I jordbrukslandskapet finnes ennå hagemarker med eik, hassel og ask, men disse minnene fra tidligere bruksform svekkes hurtig.

Bebyggelse og andre kulturspor

Området har hatt sammenhengende jordbrukskultur fra yngre steinalder til i dag, og flere av byene har store konsentrasjoner av gårdsnavn fra eldre jernalder. Store jernaldergravfelt og gravhauger finnes i de fleste bygdene, kjente funnsteder finner en på f.eks Nøstvedt. Steinkirker fra middelalderen er bevart flere steder. Gårdsbebyggelsen fra ulike epoker ligger ofte i åpne firkanttun og gjerne høyt i terrenget, omgitt av løvtunge tuntrær og alléer. Et stort antall isdammer ligger langs fjorden. Regionen har også et betydelig innslag av eldre bebyggelse, gamle veifar og eksempler på urban arkitektur fra ulike epoker.

Landskapsinntrykk

Fjordlandskap med bystrukturer og et småskala jordbruk. Floristisk rikdom med vekslende vegetasjonstyper. Et tett og synlig veinett fører gjennom regionen.

REGION 3. LEIRJORDSBYGDENE PÅ ØSTLANDET

Dekker samtlige av Østlandets leirjordsbygder, men ikke Lågendalen og dalførene innenfor Drammen. Terrenget preges av marine avsetninger i et lavt åslandskap. En stor del av avsetningene har vært ravinert, men er de senere tiår planert og omformet til et bølgende landskap.

Naturforhold

Regionen ligger med få unntak under marin grense som ligger 150-200 m o.h.. Dette vil si at så godt som hele regionen ble transgredert av havet straks etter at innlandsisen smeltet tilbake. Sammenhengende, mektige og finkornete havbunnsavsetninger ble avsatt i senkningene. En rekke breframstøt i Yngre Dryas dannet randmorenene som nå inntar en framtredd plass i landskapet. Blant disse er Ramorenen den mest kjente, men moreneryggene tilhørende Ås-Ski trinnet, i Vestfold Svelvik, er også godt synlige. Et meget stort randdelta, Monaryggen i Eidsberg, er også avsatt i denne perioden. Moreneryggene demmer opp flere innsjøer med Farrisvannet og Gokstadvannet i Vestfold og Vannsjø i Østfold som de mest kjente. I de nordre deler av Romerike finner vi Sør-Norges største breelvavsetninger, de tilhører Hauersettertrinnet. Sandursletter med fossile dreneringsspor og dødisgroper danner typiske overflateformer. Avsetningene har stort potensial mht. fremtidige grunnvannsforsyninger i denne delen av Østlandsområdet. Da det meste av regionen finnes under marin grense, ligger berggrunnen selvsagt lavt i landskapet, men den har på ingen måte en ubetydelig topografi. Særlig i områder med permiske lavbergarter er berget svært så knattete med trange kløfter og sprekkedaler. I de østre deler av regionen der gneiss utgjør berggrunnen er det en noe roligere og avslepen berggrunnstopografi.

Storelvne Glomma og Vorma har sine løp gjennom leirjordsbygdene. Elvene inntar prekvartære daler erodert i berggrunnen og har i liten grad kunnet legge seg utover leirslettene. Mange mellomstore og mindre elver derimot, meandrerer uhindret i landskapet. Den tidligere havbunnen er i dag jevnt over ravinert, noe som har gitt en tett og kraftig kupering av løsmassene, Vestfold har lavest grad av ravinerings. Vannveiene ligger derfor senket i landskapet og er lite synlige. Erosjon i avsetningene og avrenning fra dyrkamark er problematisk, i perioder med mye nedbør brunfarges elvene som fører med seg store mengder leire og silt. Glommas delta i Øyeren er et av de største i Sør-Norge og har vernestatus. Regionen ligger i den boreo-nemorale vegetasjonssone som kjennetegnes ved barskog med innslag av edellauvskog. Bøk er vanlig forekommende i søndre deler av Vestfold og noen steder i Østfold. Særlig i Vestfold slår den seg opp på hogstflater. Også lind og almebestander forekommer. Karakteristisk er de mange alléene. Alléer gjør seg godt i det flate åpne dyrkingslandskapet. Gamle eikehamnehager finnes særlig i Østfold. Slikt kulturlandskap er i dag truet.

Arealbruk

Regionen har trolig landets høyeste oppdyringsgrad, og har alltid hørt til de beste jordbruksbygder. I landsmålestokk har gårdene gjennomgående mye innmark. Området har for en stor del hatt sammenhengende jordbrukskultur fra yngre steinalder til i dag. Randmorenene er trolig de først dyrkede områdene da jordartene her er selvdrenerende. Korndyrking er dominerende arealbruk. Det tidligere så ravinerte landskapet er idag jevnt over planert (bulldosert) der dette har vært mulig. Intakt ravinelandskap som ennå er i bruk til beite har derfor blitt sjeldent, før var dette meget vanlig. Små gårder i de indre strøk av regionen nedlegges. Flere spesifikke kulturlandstyper er derfor truet ved at arealene går ut av drift, eller ved rydning til en større flatetilpasset arrondering. I de søndre bygdene fantes store deler av

landets adelsgoods fram til 1700-tallet. Treforedling har vært hovedsatsingsområde. Senere har også nedre Romerike blitt et tyngdepunkt for industri og urbanisering.

Bebyggelse og andre kulturspor

Regionen har en jevn, tett jordbrukstilknyttet bosetting, med flere byer, bygdebyer og tettsteder. Gårdsbebyggelse fra ulike epoker ligger ofte i åpne firkanttun og gjerne med en naturbestemt plassering på oppstikkende knauser i jordbruksmarka. Flere av bygningene på gårdene er knyttet til tradisjonell drift med husdyr. Derfor er låver, staller, mfl. nå i delvis i forfall etter å ha vært nærmest ubrukt i 3 tiår. Byene er i Østfold industribyer ved elveutløpene. Anlegg fra industri og tømmerfløtning ligger langs vassdrag. Elvekraftverk fra ulike epoker finnes langs Glomma.

Søndre deler av regionen hører til landets rikeste fornminneområder. Viktige gravfunn som f.eks. båtgraver fra norrøntid er gjort i både Vest- og Østfold. I dag er materialet utstilt på Bygdø. Middelalderkirker i stein er landemerker i mange bygder over det meste av regionen. Sørøstlandets eneste stavkirke finnes på Høyjord i Vestfold.

Landskapsinntrykk

Dyrkingslandskap på marine avsetninger. Mange steder ligger en sammenhengende jordbruksbebyggelse i et forholdsvis åpent, flat lende. Lave åser omgir dyrkingslandskapet.

REGION 4. LAVLANDSDALFØRENE I TELEMAR, BUSKERUD OG VESTFOLD

Regionen omfatter de østre deler av Telemarksvassdraget, Lågendalen opp til Hedenstad, Drammensvassdraget opp til Sigdal og Snarum. Markerte daldrag der dalbunnen ligger under den marine grense, leirbakke- og elveslettelandskap.

Naturforhold

Klart definerte daldrag avgrenset lateralt av lave åser. Flere steder er daldragene prekvartære landformer, flatbunnet med bratte sider. Få sidedaler og åpninger i åsprofilen gjør at dalveggene virker nokså bastante og kontinuerlige. Bratte kløfter, stup og partier med glattslipte bergflater finnes særlig i Telemark. I dalbunnen, som gjennom hele regionen ligger under marin grense, finner vi i hovedsak havavleiringer og sandige elveavsetninger.

Havavsetningene finnes høyt oppe i dalsidene og er vanligvis sterkt ravinerte, et uoversiktlig landskap. Elveavsetningene danner terrasser og sletter i den lavestliggende delen av dalbunnen disse områdene er mer åpne og gjennomsynlige. Enkelte steder finnes israndavsetninger avsatt tvers over dalføret. Gjennom dalførene har store elver sine løp, gjerne meandrerende. Terskler med fossefall og stryk forekommer, men det er helst de rolige, stilleflytende strekningene som er vanligst. Innsjøer finnes bare i Telemark.

Granskog vanligst i de østre og nordre deler av regionen der bergartene består av permiske lavabergarter, i Telemark dominerer furu. Kalkfurskog forekommer i Skiensområdet der silurbergarter kommer inn og i et belte langs østre dalsida fra Skollenborg til Vikersund. I dalbunnen er det vanlig med hengebjørk. I næringsrike løsmasseskråninger og gunstige steder i fjellsida finnes edelløvsskog.

Arealbruk

På løsmasseavsetningene er det høy dyrkingsgrad, med flere steder et sammenhengende, åpent jordbrukslandskap. Korn dyrking er mest vanlig, men en del melkeproduksjon forekommer. Fruktdyrking finnes (ennå) noen steder i Lågendalen og Drammensdalen, men har sin tyngde i Sauherad og Bø kommuner i Telemark. Hogst er flere steder meget synlig i dalsidene, særlig i Lågendalen. Dalførene ble tidlig «industrialisert». Allerede i det 17. og 18. århundre ble det etablert herregårder basert på gruve-, jernverksdrift og skog. Norsk Hydro og Tinfos ble grunnlagt i Notodden tidlig i dette århundre. Utgangspunktet for dette var vannkraften i de store elvene. I dag holder treforedlingsindustri og sagbruk så noenlunde stand, men det meste av malmdriften og støperiene er borte. Ny petrokjemisk industrisatsing i Porsgrunn. Elvene Lågen og Drammelselva er blant de største lakseelver i landet.

Bydannelsen i Skien har opphav i middelalderen. Utover det finnes bosettingen hovedsakelig i bygder og grender. Nedre del av Drammensdalen har tett bosetting.

Bebyggelse og andre kulturspor

Herregårdsbebyggelse med historiske hager og alléer er karakteristiske innslag noen steder. Gårdsanleggene, som flere steder er lagt høyt og stolt i terrenget, er imidlertid det vanligste syn en møter. Tettstedsbebyggelsen har samme preget som i resten av denne delen av landet. Det er vanlig at låver og hus er taksteinsteekte. Den gamle kuppelsteinsbelagte kongeveien til Kongsberg fra 1600-tallet er bevart over lengre strekninger. Telemarkskanalen, et stort stykke ingeniørverk, vitner om industrialiseringens stundom grenseløse optimisme og pågang. Minner fra jernverkstiden er mange.

Landskapsinntrykk

Daler med flere steder sterk romkarakter. Marine avsetninger i dalbunnen, over lengre strekninger erosjonslandskap med bratte bakker. Store elver renner i dalbunnen, enkelte steder fosselandskap med industriminne. Høy dyrkingsgrad, men de ulike nivåene og en frodig vegetasjon gir liten gjennomsynlighet. Slettepreg nederst i Drammensdalen.

REGION 5. SKOG- OG HEIBYGDENE PÅ SØRLANDET

Dette er en stor region i utstrekning. Den dekker et bredt belte mellom heiområdene og Skagerakkysten fra Sirdal i Vest-Agder til Skiensvassdraget i øst. Regionen har et lavt åsterreng tett gjennomskåret av sprekkedaler som gir et uoversiktlig og lukket landskap.

Naturforhold

Hele regionen ligger innenfor grunnfjellsområdet med granitter og gneisser som er sure og næringsfattige bergarter. Nord for Iveland finnes et større område med amfibolitter og gabbroider, langt mere næringsrik. Over hele regionen er lendet lavt, nesten plataaktig, men ikke desto mindre kraftig kupert og gjennomskåret av sprekkedaler og kløfter. Løsmasser, overveiende morenejord, finnes så godt som utelukkende i disse forsenkningene. Konvekse terrengformer er oftest nakne og golde. Organiske jordarter finnes det litt av i den østre delen, disse øker i omfang vestover. I den vestre delen er regionen gjennomskåret av trange, nord-sørgående elvedaler med bratte sider. I tilknytning til Raet finnes en del løsmasser, morener og havavsetninger i Sørlandets «jordbruksregion», et smalt belte fra Vestre Moland til Lunde beliggende mot Skageraksregionen. Noe av det samme finnes omkring Gjerstad og i Telemark der slike områder ligger under MG. Langs de største elvene finnes elveavsetninger.

Klimaet er suboseanisk-oseanisk med økende nedbørsmengder i vest. Vegetasjonen er dominert av barskog med furu på rabbene og granskog og bjørk i ller og forsenkninger. Grana går så langt vest som til Vennesla og Iveland kommuner. Mens det er sammenhengende skog lenger øst, har Vest-Agder en større del skogløs hei. Tiltakende lauvskogsdominans med eik nærmest kysten. Regionen har mange innsjøer, de fleste relativt små, vassdragene er næringsfattige og sterkt preget av forsuring.

Arealbruk

Kun 1,4 % av landarealet er oppdyrket. I skoglandskapet ligger gårdene enkelt- og grendesvis i lukka komposisjoner. Mindre bygdesentra og åpnere kulturlandskap er lokalisert til hoveddalførene og langs Raet. Jordbrukseiendommene har jevnt over lite innmark og driften er nå i sterk tilbakegang. Et stort antall heigårder er nedlagt i løpet av de siste hundre år.

Gårdsdriften inkluderte en omfattende utnyttelse av utmarka, heia, med lyngsviing og beite. Røsslyngheia er en karakteristisk gammel kulturmarkstype som nå er iferd med å vokse til med skog. Det er først og fremst skogen som har vært og er inntektskilde, selv om dette har vekslet med tidene. De storvokste eike- og furuskogene ble drevet hardt fra 1500-tallet, mot slutten av 1700-tallet var mye uthogget og produksjonen gikk hurtig ned. I dag mer allminnelig skogsdrift med flere sagbruk og treforedlingsindustri. Gruvedrift på ulike typer malmer og tilhørende verk forekom flere steder.

Bebyggelse og andre kulturspor

Regionen er spredtbygd og tynt befolket. Byggeskikken i Agderfylkene viser sørlandske trekk. Skogsbygdene i nedre Telemark mer typisk «østlandsk». Heiegårdstraktene har mange minner etter tidligere bosetting.

Jordbruksbosettingen har røtter tilbake til jernalder og vikingtid med fornminnefelter og gravhauger og spor av ødegårder fra folkevandringstid. Husmannsvesenet har spilt en mindre rolle.

Landskapsinntrykk

Tett terrengkupering over store sammenhengende skogstrekninger, naturpreg. Jordbrukslandskapet er jevnt over i en fase av tilbakegang.

REGION 6. DALSLAND

Detter er en liten landskapsregion helt i den østre delen av smålenene i Østfold. Hovedtyngden av regionen ligger i Dalsland og Värmland i Sverige. Regionen preges av langstrakte innsjøer i et bølgende åslandskap. Bunnen i landskapet ligger under den marine grense med havavsetninger. Her finnes leirbakker.

Naturforhold

Landskapet i regionen preges av et åpent og lavt ondulerende åslandskap med langstrakte innsjøer. De største vassdragene ligger ikke høyere over havet enn at dette trengte seg inn i slutten av istiden, slik at marine leirer ble avsatt. Morene dekker berggrunnen over store strekninger, men det finnes høydedrag med tynt og usammenhengende morenedekke der nakne koller stikker opp. Bergflatene viser da rødlig granittisk eller gneissisk opphav. Vest for Øymark finnes også amfibolitter og gabbro i et lite område, dette er mørke bergarter og langt rikere enn førstnevnte. Klimaet er innlandspreget med varme, tørre somre og relativt kalde vintre. Vegetasjonen er i sin helhet dominert av barskog, med mer granskog enn furu. I dyrkingslandskapet finnes bjørk som tuntrær, langs åkerkanter og på utgatte beiter o.l. i skogen.

Arealbruk

Jordbruk dominerer arealbruken, dyrkingslandskapet ligger hovedsakelig langs innsjøene, eller spredt som enkeltgårder i åsene. Korndyrking på arealene dominerer helt attåt skogbruk. At skogsdrift nok er den viktigste næringen, kommer til uttrykk i utsagnet «skogen er bondens ryggstø». På grunn av det rolige, vidstrakte lendet har denne skogsdriften liten visuell fjernvirkning.

Bebyggelse og andre kulturspor

Det meste av bebyggelsen finnes langs innsjøene. Tettstedet Ørje ligger langs Haldenvassdraget. Tidligere ble vassdragene både på svensk (Stora Le) og norsk side benyttet til tømmerfløtning. I så måte var Haldenvassdraget et av det viktigste, i dag er dette helt slutt. Bebyggelsen i regionen består hovedsaklig av gårdstun, de større gårdene med våningshus, låve, et eller flere uthus og det vanlig forekommende Østfoldstabburet. Skogsgårdene er gjerne mindre og har som regel færre bygninger. Skogssetre, nå nedlagte, finnes også.

Landskapsinntrykk

Langstrakte innsjøer med jordbrukslandskap på marine avsetninger langs breddene. Landskapet omkranses av et rolig bølgende skoglandskap.

REGION 7. ØSTLANDETS SKOGTRAKTER

Regionen omfatter de større sammenhengende skogsområdene fra Telemark i vest til Finnskogene/Trysil i øst. Regionen er oppsplittet av ulike dal- og lavlandsregioner. Gran og furu er dominerende treslag. Typisk for regionen er åslandskap.

Naturforhold

I nedre og sentrale deler av regionen består berggrunnen av permiske magma- og lavabergarter tilhørende Oslofeltet. De øvrige deler består av grunnfjell med kvartsitter i Telemark og granitter og gneiser i Østfold/Akershus, Oppland og Hedmark. Søndre deler av regionen består av låge, rolige åser med gradvis tiltakende høyder mot vest og nord, der terrenget stedvis kan være sterkt kupert. Regionen danner skoggrensa noen steder i Oppland med høyder opp mot 1000 m o.h. Vann og innsjøer er vanlig, noen av dem store, men de fleste er små. I den nord-østre delen av regionen er det forholdsvis få vann. Elvene er mellomstore til små og har jevnt over liten vannføring.

Skogpreget varierer. Over store områder, og da særlig i Telemark og Hedmark, finnes ensartet furuskog på næringsfattig og/eller tørkesvak jord. Skogområder som ligger innenfor Oslofeltet eller i områder med tykke moreneavsetninger er dominert av gran. Østre Hedmark kjennetegnes ved store åpne myrstrekninger i høyereliggende strøk (kjølskog). I Valdres danner gran skoggrense. Det meste av regionen har skog av middels til høg bonitet. Fra Oslo og sørover finnes innslag av varmekjære treslag.

Arealbruk

Områdene har tidligere for en stor del vært allmenninger med en omfattende seterbrukskultur og flere steder finnebosetning. Foruten Finnskogen fantes også finnebosetninger i Nordmarka ved Oslo og i Finnemarka nord for Drammen. Skogbruket har gamle tradisjoner, tidligere med store uttak i forbindelse med jernverk og trekullbrenning. I dag er dette erstattet med moderne, sterkt mekanisert skogsdrift. Hogstfelt og intensiv veibygging preger mange av områdene. Store skogseiendommer og fellesdrifter dominerer særlig i Hedmark. Jordbruk og fast bosetting er hovedsakelig lokalisert til dal- og åsbygder nær de åpne jordbruksbygdene i region 3 og 8. Særlig spredt og særpreget bosetning finnes i de østre delene av Hedmark med isolerte skogsgårder. I Elverum- og Trysil-traktene finnes flere bureisingsbruk. Skogområder nær de større byene er viktige friluftsområder. Inngrepsfrie naturområder med avstand mer enn 1km fra veg finnes nesten ikke.

Bebyggelse og andre kulturspor

Tidligere husmannsplasser og rester av setre, dam- og fløtningsanlegg finnes, i visse områder i rikt monn. Få skogsetrer er fremdeles i drift. Mindre vassdragsreguleringer finnes, men dette er ikke noe framtrekkende trekk ved regionen. Tett hyttebygging preger enkelte områder.

Landskapsinntrykk

Skogkledt åslandskap varierende fra rolige, langbølgende drag til områder med markerte høyder og daler. Stedvis en spredt jordbruksbosetting. Over store deler av regionen drives skogbruket med store visuelle inngrep i form av hogstfelt, veianlegg og tilhørende massetak.

REGION 8. INNSJØ- OG SILURBYGDENE PÅ ØSTLANDET

Regionen omfatter bygdene rundt Tyrifjorden, Hadeland, Toten og Hedmarksbygdene. Et dyrket bakkelandskap rundt store innsjøer. Rundt Tyrifjorden finnes hav- og breelvavsetninger, i de øvrige bygder skifermorene og vitringsjord.

Naturforhold

Berggrunnen i regionen består hovedsakelig av silurbergarter, meget næringsrik kalkstein og kalkholdige leirskifre. Bergartene er meget skifrige og oppløses lett. Isens påvirkning har gitt et bølgende moreneterrang, noen steder med knappe skråninger. I brattheng finnes småsprengt rasmateriale. I nordre del av Hedmarksbygdene, på høyde med Lillehammer, kommer sparagmittdekkene inn. Disse er langt mer motstandsdyktige bergarter og gir de framtrepende bratte skrentene langs Mjøsas nordende. Marine avsetninger finnes i lavlandet ved Tyrifjorden, det meste av regionen ligger over marin grense. Som navnet sier, ligger mye av landskapet i regionen som moreneskråninger mot innsjøene. Vannspeilet er da et visuelt hovedelement som åpner opp slik at en får en sjelden og sterk fjernvirkning i jordbrukslandskapet. Forskjellen til Ringerike er stor; dette området preges av et uoversiktlig meander- og leirbakkelandskap. Klimaet er til dels langt mer kontinentalt her enn i lavlandet. Edelløvsog forekommer på gunstige lokaliteter langs innsjøene, særlig i sørvendte rasskråninger finner vi store forekomster. Det høytliggende Toten domineres av bjørk og gran.

Arealbruk

Regionen hører til landets beste jordbruksbygder og har 8% av Norges jordbruksareal. Spredningen i bruksstørrelse er stor, men regionen har over 1/3 av alle bruk i landet med mer enn 500 dekar jordbruksareal. Regionen hører til de strøk av landet der husmannsvesenet var sterkest utbredt på 17- og 1800 tallet. Forholdsvis mange småbruk er opprettholdt. Korn dyrking er mest forekommende, på Hedemarken også potet som videreføres i regionen. I de høyestliggende bygder på Toten og «øverbygdene» nordfor er melkeproduksjon viktig. Her drives gårdsbruk helt opp i 600 m høyde. På Ringerike og Nes finnes en betydelig frukt dyrking. Deler av regionen preges av et sammenhengende, åpent åkerlandskap. Vegetasjonsbelter er viktige visuelle innslag i slike landskap. Engbakker og beitelandskap forekommer der melkeproduksjonen er opprettholdt, bare mindre rester er bevart i kornbygdene.

Bebyggelse og andre kulturspor

Betydelige innslag av storgårdsbebyggelse med monumental trearkitektur, alléer m.m., særlig i Mjøsbygdene. Østlandske firkanttun er vanlige. Rester av eldre husmannsbebyggelse er til dels godt bevart. I åstraktene er spor etter skogseterbruk. Samtlige av regiondelene løses ut ved jernbanespor, og her finnes mange stasjonsbygninger i en særpreget tømmerstil. Byområder er utviklet i nyere tid ved Mjøsa og Tyrifjorden. Utover dette preges regionen av landsbygd med jevn bosetting. Mange av bygdene i regionen har spor etter jordbrukskultur som går tilbake til yngre steinalder og bronsealder. Store jernaldergravfelt og gravhauger i finnes derfor i mange bygder.

Landskapsinntrykk

Regionen preges av store områder med et sammenhengende dyrkingslandskap. Jevnt over store gårder, særlig i Mjøstraktene. Varierte landformer fra bølgende morenelandskap til leirbakke- og meanderlandskap.

REGION 9. ØSTERDALENE

Regionen omfatter Hedmarks dalfører med Østerdalen og dens sidedaler, Osen og Engerdalen/Trysil samt Ljørdalen. Markerte daldrag med store elver i bunnen, senket i et ås- og lavfjellandskap med framtreddende paleiske trekk

Naturforhold

Østerdals-dalførene er gravd ut langs storskala, nord-sør gående linjestrukturer i berggrunnen. Nord-Østerdalen og Folldalen følger Trondheimsfeltets strukturer og bøyer av i øst-vestlig retning. Dalene dannes av grunne traue, erodert av elver i et gammelt paleisk landskap, og er, bortsett fra noen overfordypninger der innsjøene er lokalisert, i liten grad preget av iserosjon. Østerdalen og Rendalen, Engerdalen og Ljørdalen er omgitt av sparagmittdekker. Nord-Østerdalen har omdannede kaledonske dyp- og sedimentbergarter. Langs Storsjøens - og Ossjøens østside og langs nedre delen av Trysilvassdraget dominerer blottet lys øyegneiss og granitt. Bergartene er meget næringsfattige, bortsett fra dem som ligger i Trondheimsfeltet. Løsmassene i dalbunnen er i all hovedsak elveavsetninger. Store breelvavsetninger finnes i bl.a. Folldal og Rendalen. Morene finnes spredt i liser. Klimaet er sterkt kontinentalt med lite nedbør. Vegetasjonen domineres av furu først og fremst på næringsfattig og tørkesvak jord og gran på noe rikere lokaliteter med gunstigere grunnvannsforhold. I øvre Folldalen og Atndalen ned til Enden finnes bare furu.

Store brede elveløp i dalbunnen er særtrekk for regionen.

Arealbruk

Jordbruksbosetningen er yngre enn i dal- og fjellbygdene lenger vest (region 11), og går for det meste bare tilbake til vikingtid. De østlige dalførene kan være bosatt så sent som 1500-tallet. Husmansvesenet var utbredt på 17- og 1800-tallet, men ikke så utbredt som lenger vest. Leiesetring fra Hedmarksbønder var utbredt i ytre Rendalen og Åmot. Store jord- og skogeiendommer hører til gårdene, som kan ha flere setre. Dyrket mark utgjør en liten del av totalarealet. Korndyrking er vanlig nordover til Alvdal, herfra og i resten av regionen er det hovedsakelig melkeproduksjon og sauehold. Gårdenes størrelse er gjennomgående mindre i de østlige delene av regionen og mange av gårdene har ikke tilhørende skog. Sauehold er her vanligere. Nyere bureisingsbruk finnes i de østre dalførene. Svært mange av de mindre gårdene her har blitt lagt ned de senere årene.

Skogbruk er en viktig næring og et betydelig kvantum blir avvirket hvert år.

Treforedlingsindustri og større sagbruk finnes flere steder. Trysilbygda har etablert seg i reiselivsnæringen som ellers har et beskjedent omfang. Deler av regionen preges av tilbakegang i folketallet med fraflytting og nedlegging.

Bebyggelse og andre kulturspor

Gårdsbebyggelse i østlandske firkanttun, men innslag av dobbelttunanlegg. Konsentrasjon av gammel laftearkitektur i nordlige bygder. Småbruksbebyggelse med en-etasjers laftehus er utbredt. Slåttebuer på elvesletter (Rendalsøyane) og myrer. Flere monumentale 1700-talls kirkebygg. Elverum er det største tettstedet med omlag 11 000 innbyggere. Flere mindre tettsteder finnes, men hovedinntrykket er spredt bosetning.

Landskapsinntrykk

Dalfører med elvesletter. Furumoer veksles med jordbrukslandskap. Ligårder er vanligere i den nordre delen av regionen.

REGION 10. NEDRE DALBYGDER PÅ ØSTLANDET

Hit regnes de lavereliggende deler av Numedal, Hallingdal, Begnadalføret og øvre Dokka, samt Gudbrandsdalen og Solør. Daldragene er skåret ned i de østlige forfjell.

Naturforhold

Daldragene er skåret ned i vidder, lave forfjell og, helt i øst, åsterreng. De har dermed en forskjellig utforming. Nedskjæringen er enkelte steder markant langs store forkastninger eller sprekkesoner mellom ulike bergartsprovinser. På slike steder er dalsidene bratte, til dels med skarp V-profil, vanlig i Numedal og Begnadalen. Enkelte av dalførene er påvirket av isens eroderende virksomhet der dalbunnen har fått en bredere utforming. Gudbrandsdalen er et godt eksempel på en slik utforming, her finnes også hengende sidedaler. Glomdalen regnes som en prekvartær form, lav og bred i bunnen, omgitt av et lavt bølgende åsterreng som strekker seg videre mot øst. Dalbunnene ligger på nivåer opp til 300 m o.h. Mye av regionen ligger i den østnorske gneisregionen som karakteriseres ved sure bergarter. Gudbrandsdalføret omgis av sparagmittdekker. Noen steder, særlig i de aller nordligste delene kommer skyvedekkerne inn med tilhørende kambrosilurske bergarter blottet høyt i dalsidene. Løsmassene i dalbunnen består hovedsakelig av elveavsetninger, særlig er Glomdalen et av de mest storslagne eksempler i Sør-Norge på hvordan en stor elv former landskapet. Lenger opp i dalsidene dominerer morener. Der det er bratt, trer berget fram i dagen, ofte sprengt til store urer. I sidedalene til Gudbrandsdalen finnes mektige bunnmorener og elveavsetninger avsatt før siste istid. Skåbumorenen er et kjent eksempel. Noen av Sør-Norges største elver renner gjennom dalførene, og de er viktige visuelle innslag. Utenom Sperillen og Krøderen er det få innsjøer i regionen. Klimaet er av en kontinental overgangstype med forholdsvis høye sommertemperaturer. Sørlige barskogstyper dominerer i de nedre deler, mens mellomtyper overtar lenger opp i dalsidene. Vesentlig granskog av middels og høy bonitet

Arealbruk

Jordbruksarealene ligger spredt utover, noen steder som et sammenhengende belte langs dalenes solsider og dels nede i dalbunnen. Høydegårder i overgangen til fjellskogen finnes særlig i Gudbrandsdalen. Jordbrukslandskapet har høy visualitet i regionen. Regionen preges av middelsstore bruk, husdyrhold med melkeproduksjon og småfe er vanlig. Beitelandskap finnes i tilknytning til gårdene, men er preget av en viss gjengroing. I Solør er korn og potetdyrking vanlig. Husmannsvesenet var utviklet i de nordlige bygdene, men mindre utpreget lenger sør. Skogsdrift er en viktig næring for bygdene. Regionen er jevnt bosatt med enkelte mindre tettsteder opp gjennom dalførene.

Bebyggelse og andre kulturspor

Regionen er en av de beste eksponenter for den østnorske laftekulturen og mange monumentale anlegg finnes, ikke minst på gårdene. Bortsett fra i Solørtraktene er hellelagte tak et regionalt trekk for eldre bygninger. Jordbruksbosettingen går stedvis tilbake til bronsealder, og var fullt utviklet i de fleste bygder i eldre jernalder, flere fornminnefelter. Fra tidlig middelalder finnes stavkirkene, lokalt meget betydningsfulle innslag.

Landskapsinntrykk

Markerte dalstrukturer med jordbrukslandskap.

REGION 11. ØVRE DAL- OG FJELLBYGDER I OPPLAND OG BUSKERUD

Regionen omfatter de høyestliggende bygdene i de østlige dalførene. Kraftige glasiale former med u-daler omgitt av høyfjellsterreng.

Naturforhold

Siden regionen har stor geografisk spennvidde fører det med seg betydelige naturbetingede forskjeller. Største delen av bosettingen ligger i dalførene, men noen bygder og gårder ligger i forfjellet, ofte et eldre prekvartært landskap med vide daler og platåer som skiller mellom dalførene. De vestligste og nordligste deler av regionen ligger omkranset av låg- og høyfjellsområder. Her blir dalenes innskjæring i fjellmassivet dyp og høydeforskjellene kommer enkelte steder opp i 1700 m. Berggrunnen består hovedsaklig av kambrosilurskifre, omdannede vulkanske bergarter og sparagmittdekker i komplekse strukturer. Felles for dem er at de høyestliggende deler av dalsidene dannes av kaledonidenes høye og brattveggede skyvedekker. Disse karakteristiske skarvene preger fjerninntrykkene. Annerledes er det i de sørligste underregioner, her gir grunnfjellets ondulerende viddelandskap lave og jevne horisonter. Løsmassenes opptreden varierer sterkt, tykke bunnmoreneavsetninger finnes i Lesjadalføret, finkornete bresjøavsetninger (kvabb) finnes i Ottadalen. Det er her også mulig å finne vitringsjord, men denne jordarten forekommer først og fremst i Valdres. Selve flatene i dalbunnen består av elveavsetninger, det hele har gitt opphav til et meget vekslende dyrkingslandskap. Av naturfaglige fenomen kan nevnes to forekomster som er meget interessante i norsk sammenheng: saltbitterjord i Ottadalføret og Kvitskriuprestinn moreneformasjoner i Sel. Terskler gir små og store vann i dalbunnen samt fossefall og stryk i elvene. Vegetasjonen er barskogdominert, med gran og furu nederst i dalbunnen og fjellskogen, furu og bjørk øverst.

Arealbruk

Det er jordbruket og dets dyrkingslandskap som dominerer, det ligger nærmest sammenhengende i Valdres og Gudbrandsdalen. Små og mellomstore gårder er vanligst, mange av dem bratte. Overveiende melkeproduksjon og småfe. Mye av gårdenes ressurser har tradisjonelt ligget i fjellet. Eldre kulturmarktyper finnes rundt gårdene, noen steder så noenlunde i hevd, men jevnt over i en fase av gjengroing. Bjørkehager finnes særlig i Gudbrandsdalen, mens einerbakker som ikke holdes i hevd lenger, finnes spredt over hele regionen. Rydningsrøyser og steingjerder er vanlige element i dette kulturlandskapet, steingjerdens funksjon blir mer og mer borte og de holdes ikke lenger ved like. Dalførene er jevnt bebygd, og har flere mindre tettsteder og sentra.

Bebyggelse og andre kulturspor

Laftearkitekturen har utviklet regionale særdrag i de ulike dalstrøk, med et kjerneområde i nord-Gudbrandsdalen. Dobbelt-tunformen er vanlig i Gudbrandsdalen. De eldste gårdene ligger gjerne som typiske midtligårder på solsiden, mens yngre småbruk og plasser ligger som bakligårder. Nyere bebyggelse er samlet i dalbunnen, i tilknytning til vei og jernbane. Siden det så godt som ikke bygges boliger og uthus i den tradisjonelle byggestilen lenger, må denne ansees som framtidig sjelden eller truet. Flere bygder har store fornminnefelt og gravhauger, stavkirker noen steder.

Landskapsinntrykk

Markerte daldrag med et vekslende jordbrukslandskap. Fjernvirkning av fjellområdene gir kontraster.

REGION 12. DAL- OG FJELLBYGDER I TELEMARKE OG AGDER.

Regionen tar med seg Setesdalen og Tovdalen/Gjøvdalen i Aust-Agder og samtlige bygder i øvre Telemark. Glasialt utvidete sprekkedaler der eksfolierende bergflater dominerer er typisk for de vestre- og sørlige regiondeler, det aller meste av bebyggelse finnes i dalbunnen. Midtlibebyggelse er vanlig i Telemark. Regionen kjennetegnes ved et stort antall fredete bygninger.

Naturforhold

I Aust-Agder består berggrunnen vesentlig av grunnfjell med gneisser og granitter. I øvre Telemark kommer en inn i Telemarkssuiten, i de vestre delene omdannede sandsteiner vekslet med belter av grønnstein og amfibolitt. Lenger øst kommer sterkt foldete og oppbrutte kvartsitter og omdannede vulkanske bergarter (rhyolitt). De aller mest kvartsholdige bergartene vitrer langsomt og er meget næringssvake, vulkanittene kan derimot være lettvitret og næringsrike. Derfor kan vi oppleve at helt golde forhold kan veksle til frodige på korte avstander. Mens dalførene i Agder følger store strukturer i grunnfjellet, er dalene i Telemark vesentlig strukturdaler utviklet i skiftende retninger langs sprekkesoner og bergartsgrenser. Dalførene er dype og krokete med bratte og ofte nakne fjellsider. Typisk for regionen er de mange dype fjordsjøer, et tegn på kraftig glasial fordypning langsetter daldragene. Løsmassene i dalførene viser stor variasjon, dalførene i Agder preges av elveavsetninger i dalbunnen og blokkrike morenelier i svinger i dalsidene. I de lavestliggende dalene i Telemark forekommer marine leirer opp til Kviteseid. Langsetter innsjøene dominerer skredavsetninger med steder morenefylte botner og drag. Typisk for deler av Vest-Telemark er vitringsjord, denne har gitt et produktivt jordsmonn. Vegetasjonen er granskogdominert, selv om det finnes unntak der furua hersker. Det stedvis kalkrike jordsmonnet er voksested for mange orkidéarter, ballblom når her sin sørgrense.

Arealbruk

Jordbruksbosettingen går stedvis tilbake til bronsealder og var fullt utviklet i de fleste bygder i yngre jernalder. De fleste bruk har lite innmark, men ofte finnes det store ressurser i skog og fjell som hører til disse gårdene. Husmannsvesenet har vært lite utbredt, men plassgårder finnes. I Telemark ligger ofte dyrkingslandskapet som glenner i skogen med en eller noen få gårder, noe mer sammenhengende dyrkingslandskap finnes i de flateste dalene. Typisk for Setesdalen er dyrkingslandskapet i moreneliene i svingene i hoveddalføret, men også her er dalbunnen etterhvert dyrket opp. Dette har ført til at den bratteste jorda i dalsidene ikke blir drevet så intensivt lenger og særlig hamnehagene gror til. Overgangen til sauehold har bare forsterket denne prosessen. Også i Telemark har det til dels vært stor fraflytting, noe som har gått ut over de minste brukene. I Telemark er det likevel igjen noe melkeproduksjon og der den drives godt er kulturlandskapet i så noenlunde hevd, selv om utmarksslåttene ikke taes lenger. I fjellbygdene i Vest-Telemark finnes en god del bruk som driver med geit. Geita beiter godt i utmarka, og noe av det best bevarte tradisjonelle kulturlandskap finnes her. Vassdragene er utbygde og tørre elvestrekninger preger store deler av dalførene. Regionen er spredt bosatt. Kommunesentrene har en viss utvikling på bekostning av de mer perifere delene.

Bebyggelse og andre kulturspor

Regionen kjennetegnes av mye særmerkt gammel laftearkitektur med mange fredete bygninger. Rekketun er vanlig med våningshus, fjøs, stabbur og gjerne loft, med andre mindre uthus, deriblant smie. Noen av gårdene har over 20 bygninger, i det bratte landskapet er de ofte godt eksponert og danner visuelt sterke element. De eldste gårdene ligger ofte som typiske midtligårder i gunstige lokalklimatiske soner, løsmassenes fordeling spiller også en sentral rolle her. Yngre småbruk finnes gjerne som bakligårder og innover i trange sidedaler. Treskurd og rosemaling er høyt utviklet og synlig på bygningsmassen, likeså har regionen vært kjent for sine

fremragende spillemenn. Selv om ikke dette er synlig, er dette likevel en del av det noe mytiske, følelsesladde elementet ved landskapet i regionen.

Landskapsinntrykk

Markerte dalfører, som regel bratte og uryddige sprekkedaler med avsatter og hamrelag i dalsidene. Store felt med svaberg som veksler med en ofte tung granskog er et særpreg for regionen, samt de dype fjordsjøene.

REGION 13. VIDDEBYGDENE I SØR-TRØNDELAG OG HEDMARK

Regionen omfatter de sørøstre deler av Sør-Trøndelag, hovedsakelig Røros kommune og nordøstre deler av Hedmark med kommunene Os, Tolga og nordre deler av Engerdalen. Regionen kjennetegnes ved sine prekvartære landformer og yngre bosetningshistorie.

Naturforhold

Regionen viser en klar berggrunnsgeologisk todeling. I sør sen-prekambriske sandsteiner tilhørende sparagmittdekkene. Bergarten er næringsfattig. Noen steder er disse intrudert av granitt som danner massive, dels glattskurte høydedrag og topper som bl.a Elgåhøgda. Gabbroer utgjør høydene lengst i vest og gir ruglete brattkant til disse. Rørostraktene hører til Trondheimsfeltet med hovedsakelig omdannede sedimentære bergarter, bergartene er stedvis meget næringsrike. Landformene i regionen er prekvartære og relieffet er bølgende, lite definert og avrundet. Det preges av vidder og vide flatbunnete daldrag med spredte høydedrag og fjelltopper. Beliggenheten nær siste istids isskille har gitt få tegn etter iserosjon i regionen. Blokkmark og tykke, blokkrike bunnmorener dekker store deler av regionen. Flere steder avsetninger fra isavsmeltingstiden som f.eks eskere, rogenmorener og breeelvdeltaer. Klimaet er kontinentalt med tørre somre og lange, kalde vintre, veksts sesongen er følgerlig kort, mindre enn 4 måneder. Vegetasjonen består av furuskoger med bjørkeskoger i pionerfasen. Fattige lavfuruskoger med gammelskog dominerer, disse er søkt ivaretatt i Femundsmarka nasjonalpark. I fjellet finnes rene lavdekker. Mindre enn 10% av arealet er produktiv skog, resten er snaumark. Andelen naturlandskap i regionen er blant de høyeste i Sør-Norge, med store sammenhengende, urørte vidder. Større områder med grov urskog finnes øst for Femunden. Et særpreg er de store innsjøene med Femunden som den klart største.

Arealbruk

Fra gammelt av har regionen vært et område der det ble drevet jakt og fiske. Regionen danner grense for sørsamene og tamreindrift. De siste århundrene har bosetting kommet til, noe tidligere i Trøndelag. Bosettingen er meget spredt, og for enkelte kan det være langt til nærmeste nabo. Flere av gårdene var i tidligere tider setrer. Gårdsbrukene er gjennomgående store med mye innmark, noe som trengs i den korte veksts sesongen i og med at mange av brukene ligger over 7-800 m o.h. Landets første andelsmeieri ble opprettet i Raudsjødalen i 1856. Etter funnet av koppermalmen i Rørostraktene kom den første og eneste bydannelsen. Smeltehyttene trengte mye trekull og etterhvert ble store områder snauhogd. Nå er disse områdene i en gjengroingsfase med bjørk. Noe hogst forekommer også i dag, og på Drevsjø er det et stort sagbruk. Tiltagende hyttebebyggelse enkelte steder.

Bebyggelse og andre kulturspor

Stort sett nyere gårdsbebyggelse, men innslag av eldre bygninger forekommer. Røros og verket. Røros har intakt trebebyggelse fra 17- og 1800 tallet og er på UNESCOs liste. Kopperleden langs Nøra på 1800-tallet går til Femunden. Reingraver i høg fjellet. Pilegrimsled til Nidaros. Gammer og sommerboplasser etter samebefolkningen.

Landskapsinntrykk

Urørte bølgende vidder med utsikt til fjerne topper, glissen fjellskog og snaumark gir hovedinntrykkene.

REGION 14. FJELLSKOGEN I SØR-NORGE

Regionen omfatter større sammenhengende områder i høyereliggende strøk på Sørlandet, Østlandet og i Trøndelag. Partier med snaufjell inngår i regionen. Regionen inneholder mange, nokså ulike naturtyper.

Naturforhold

Regionens store geografiske spenn dekker over et vidt spekter av geologiske provinser, både når det gjelder berggrunn og løsmasser. I Agder, Telemark og Buskerud fylker dominerer grunnfjellsbergarter med hovedsakelig sure gneiser og granitter. Berggrunnen danner med sine spesielle strukturer bastante landskapsformer. Midtre og østre deler av Hedmark har sparagmitter som også er meget næringssvake. Øvre Oppland, Hedmark og Trøndelag ligger innenfor kaledonidene med bl.a. næringsrike sedimentbergarter fra kambrosilur. Forekomsten av løsmasser varierer like mye, fra nesten fraværende i de nakne gneis- og granittområdene, til sammenhengende og mektige morenedekker fra Buskerud og nordover. Morenedekkene demper berggrunnsstrukturene, noe som gir et sterkt utslag i landformen. Denne varierer fra et nakent, kraftig kupert og dermed uoversiktlig lende i heiområdene, til slake vidder med vide utsyn i Øst- og Midt-Norge.

Mange og flere store innsjøer ligger i regionen. Vassdragene er forgrenete.

Regionen sammenfaller med den naturgeografiske fjellskogssonen med bjørkeskog og lågvokst, glissen barskog (nordboreal). Myrer dekker store areal, særlig i Trøndelag og i noe mindre grad i Hedmark. Kystfjellskogen i Trøndelag preges av oseaniske klimaforhold og gran danner skoggrensen. Områdene inneholder en rekke arter fra kontinuitetsskoger.

Arealbruk

Regionen ligger med få unntak utenfor sonen for fast bosetting, og har fra gammelt av vært hovedområdet for seterbruk. Utnytting av beite- og fôrressurser gjennom seterbruk er karakteristisk for det meste av de sørnorske fjellområdene, mest i fjellskogssonen, men også i snaufjellet (region 15). Høyt beitetrykk og vedhogst har senket skoggrensen i seterregionen, enkelte steder med nærmere 500 m. I dag er skogen på vei opp igjen etter at setrene er nedlagt, og bjørkeskogen når nå flere steder opp i 1200 m o.h.

På 1700-tallet hadde omtrent hver eneste gård i dal- og fjellbygdene sin(e) seter (setrer), og på det meste var det nær 90 000 setrer i Norge. I 1939 hadde Sør-Norge i alt omlag 22 000 setrer i drift i områder som sokner til fjelltraktene. I dag er bare snaut 2 000 setrer i drift i hele landet. I strøk med produktive fjellbeiter og god veiforbindelse til bygda har seterbruk med melkeproduksjon blitt tilpasset moderne bruksformer. Betydelige arealer er nydyrket, dels som kulturbeite, dels for vinterfôr. Seterhagemarker og relikter av myrslåtter er typiske eksempler på gammel kulturmark. Ellers brukes fjellbeitene i dag vesentlig til sau. Reindrif i nordlige og østlige strøk.

Norge har fremdeles noe intakt seterlandskap, men mye av bygningsmassen har forfalt og setervoller har grodd igjen.

Bebyggelse og andre kulturspor

Turisttrafikk og friluftsliv har i dag stor betydning med hotell- og hyttebebyggelse, på Østlandet ofte i tilknytning til gamle setergrønder. Hyttebebyggelse preger sterkt fjellskogsområdene i Telemark, Buskerud og Oppland, og deler av Hedmark og Trøndelag. Fjellstuene ved gamle ferdssveier representerer den høyeste faste bosetting i landet, ofte kombinert med litt gårdsdrift i tidligere tider. Gamle og kjente leder og sleper finnes flere steder, men er ikke i bruk lenger. Regionen danner hovedutøvingsområdet for jakt og fiske, og buer finnes mange steder. Spor etter jernvinner er vanlige i den sentrale og nordlige delen av regionen. Hogst og

veibygging i regionen har økt sterkt de senere årene. Vassdragsreguleringer finnes særlig i Agder og Telemark.

Landskapsinntrykk

Åpent skogpreg med vide utsyn, ofte panoramisk utsikt til fjellområdene. Storstilet utbygging med turistanlegg og hytter endrer det tradisjonelle bildet av fjellskogsregionen i flere fylker.

REGION 15. LÅGFJELLET I SØR-NORGE

Denne regionen er en stor samlegruppe for de delene av fjellet som har lav- og mellomalpine plantesamfunn. I regionen kan forekomme områder med høyfjell og fjellskog.

Naturforhold

Regionen viser en stor bredde av landformer, fjell- og løsmasseformer, og med variert berggrunn. Berggrunnen kan grovt deles i 3 hovedgrupper; grunnfjellsområdene i vest og sør, sentralt kaledonidene inklusive jotunggruppen og de skjøvne kambrosilur-lagpakkene, og helt i øst sparagmittdekkene. De sørligste grunnfjellsområdene danner sterkt avrundet, men likevel kupert topografi som Ryfylke- og Setesdalsheiene. Strøkene er ekstremt golde og fattige på løsmasser. Over store områder finnes bare blokkstrø. Andre områder har peneplanspreg med bølgende vidder som Hardangervidda. Den vestnorske gneisregionen er atskillig mer kupert, også noe avrundet, dels med skarpskåren topografi med botner og tinder. Moreneavsetninger forekommer oftere og fjellene virker grønnere. Fjellområdene innenfor kaledonidene preges av skyvedekkenene og deres karakteristiske opptreden som skarver liggende på et peneplan. Der kambrosilur-lagpakkene kommer inn, blir topografien straks mer oppbrutt og småkupert, og fjellet får et langt rikere planteliv. Østnorske lågfjellsområder preges av blokkmark og morenedekker, noe som gir jevne og avrundete landformer. I Nord-Trøndelag kommer grunnfjellet igjen, også her med lite løsmasser. Regionen er den mest vannrike av samtlige regioner med titusenvis av store og små innsjøer.

Vegetasjonen varierer avhengig klima og løsmasser. Klimaet er oseanisk i vest og kontinentalt i øst. De vestlandske fjellområdene er fuktige med blåbærheier og snøleiesamfunn, på toppene høgaltpine grasheier. Østnorske fjellstrøk karakteriseres ved langt tørrere forhold. Ris- og lavheier dominerer. Kambrosilurområdene viser en rik fjellflora med mange blomsterarter. Bakkemyrer er vanlige på Vestlandet og i Trøndelag.

Arealbruk

Fjelltraktene har vært brukt til jakt, fangst og fiske og annen utmarksbruk som går tilbake til tidlig steinalder. Seterbruk har gått sterkt tilbake, men fjellområdene er generelt sterkt påvirket av husdyrbeiting. De er også tilholdssted for Europas største villreinstammer. Fotturister benytter et nettverk av hytter og anlagte stier. Mange av vassdragene er bygget ut til kraftformål. Vannene er regulerte og elvestrekninger er helt eller delvis tørrlagt.

Bebyggelse og andre kulturspor

Fangstanlegg og jernblåsterplasser er typisk for mange områder. Spor av gamle ferdselsveier finnes bl.a. på Hardangervidda og over Filefjellet og Dovre. Steinsel er karakteristisk for enkelte seterområder på Vestlandet. Reguleringsdammer, anleggsveier og kraftlinjer preger i mer eller mindre grad de vestre deler av regionen.

Landskapsinntrykk

Sør- og vestnorske fjellområdene preges først og fremst av nakent berg i en vekslende terrengkupering. Vannelementet er sterkt med tallrike innsjøer og elver. Østnorske områder preges med unntak av noen få steder av rolige fjellformasjoner.

REGION 16. HØGFJELLET I SØR-NORGE

Regionen omfatter fjelltraktene med høyalpin vegetasjon

Naturforhold

Bare en mindre del av den sørnorske fjellheimen består av virkelig høyfjell. Spennet i landformer er stort også i denne regionen, det er først og fremst morfologien som avviker sterkt. Berggrunnen består i all hovedsak av Jotunkomplekset liggende i en stor foldegrop med en tynn kambrosilur lagpakke på hver side. Skyvedekker opptrer lengst i sør, over det høytliggende prekambriske peneplanet som ligger her. Trondheimsgruppen kommer inn i de nordlige deler med dypbergarter, omdannede vulkanske bergarter og den klassiske kambrosilur lagpakken. Den er her i anseelig tykkelse og dekker store sammenhengende områder. Som en utligger fra det østlige sparagmittdekkene finner vi sandsteiner og kvartsitter i Snøhettaområdet.

I høyfjellet nærmer årsmiddeltemperaturen seg null eller ligger under null, noe som fører til at områdene periodisk eller permanent preges av permafrost, med alle de tilhørende prosesser som virker i landskapet som følge av dette. Intensiv frostsprengning er den mest synlige av disse prosessene, samt jordflyt. Raskjegler og jordtunger er derfor de hyppigst opptredende fenomen i høyfjellet. Det som likevel preger høyfjellet mest er snaue bergflater. Forskjellene mellom de ulike fjellområdene består i om landformene har alpint preg eller ikke. Jotunheimen og fjellene i Møre og Romsdal har alpint preg der fjellsidene hogges inn av brebotner som meisler ut stadig brattere tinder. Utallige rasskar løper nedover i fjellsidene. Dovrefjell har ikke en slik utvikling, bortsett fra i Snøhettaområdet. Lendet er langt mer avrundet og dekket av blokker eller morener. Nordfjella i grenselandet mellom Sogn og Fjordane og Buskerud har viddepreg med de karakteristiske skyvedekkerne, skarvene. Sistnevnte område har også flest innsjøer, basalsjøer dannet under innlandsisens såle. Alpine fjellområder har ikke slike vann, men de har botnvann. Karakteristisk for disse vannene er moreneryggene som ligger rundt, og som er avsatt fra den tidligere botnbreen. Flere breelver finnes i tilknytning til botnbreen, vassdragene har stort fall og avrenning skjer dermed hurtig.

I regionens lavere strøk dominerer grashei- og snøleiesamfunn. Høyere opp mangler sammenhengende dekke av karplanter, her finnes mosematter i søkkene og lav på værutsatte flater.

Arealbruk

Svært lite, utenom enkelte turisthytter og værstasjoner er regionen helt uten bebyggelse. Enkelte høyfjellsområder er yndete klatreområder som f.eks. Hurrungane eller blir flittig brukt av fotturister. Flere reinstammer finnes i regionen, og jakt har blitt drevet siden tidenes morgen. De fleste vassdragene i høyfjellet er regulert til vannkraft, og områdene kan være preget av tekniske inngrep.

Bebyggelse og andre kulturspor

Så godt som ingen bebyggelse, men tekniske anlegg i samband med kraftutbygging finnes mange steder. Fangstanlegg forekommer i lavere strøk.

Landskapsinntrykk

Fjellandskap med stort relieff. Aktive prosesser foregår i landskapet. Vide utsyn fra toppene.

REGION 17. BREENE

Til denne regionen hører også de fjellområdene der breer er et markant trekk i landskapet, som f.eks. i Breheimen.

Naturforhold To hovedtyper brelandskap finnes; det som karakteriseres ved platåbreer, og et fjellandskap der botn- og dalbreer og evt. mindre platåbreer danner de sterkeste visuelle innslag. Begrepet platåbreer er i aller høyeste grad misvisende for de fleste av disse breene, da terrenget under breisen viser seg å være gjennomskåret av dalganger på samme måte som de tilgrensende fjellområdene. Istykkelsen i enkelte breer er således målt til hele 650 m (Jostedalsbreen). På breen er overflaten imidlertid jevn og avrundet, til tider flat. Siden de har en tendens til å ligge på de høyeste fjellområdene er utsiktene derfra lange og riktig fasinerende. Breer kan bare opprettholdes ved gunstig massebalanse. Høyere liggende deler preges av snøområder mens lavereliggende områder viser blåis. Hvor en vil finne breer er avhengig av glasiasjonsgrensen. Denne stiger i østlig retning fra kysten og innover i landet, og faller svakt nordlig retning. Ved Ålfotbreen i Nordfjord ligger glasiasjonsgrensen rundt 1200 m o.h., mens den for Øksfjordjøkelen på grensen mellom Troms og Finnmark er på 850 m o.h. og for Hardangerjøkulen 1650 m o.h. Store snømengder legger seg hvert år på breene. Breer er fintfølede mhp. klimaendringer. I den lille istiden rykket de riktige store dalbreene fram flere kilometer, i den etterpåfølgende tilbakesmeltingsfasen har de etterlatt seg et intrikat system med endemorener. Breenes helt fremmedartete struktur gjør dem enestående i opplevelsessammenheng.

Arealbruk

Breer er store lagre av vann, og er dermed også berørt av vannkraftutbygging. For enkelte av breene er samtlige av de tilgrensende (breelv)vassdrag bygget ut. De siste årene har brevandring blitt populært. For forskere er avsetningene etter breenes aktivitet viktig i rekonstruksjon av paleoklima og vegetasjonens innvandringshistorikk.

Landskapsinntrykk

Høytliggende bølgende breplataer med stillhet, men også voldsomme utsyn mot isfall i lavlandsdalene. Meget sterke kontraster til bredalenes frodighet.

REGION 18. HEIBYGDENE I DALANE OG JÆREN

Regionen omfatter også områdene vest for Sirdalsvatnet og Flekkefjord i Vest-Agder. Regionen preges av kupert, i anortosittområdene meget tett kupert åsterreng med næringsfattige bergarter og lite løsmasser.

Naturforhold

Berggrunnen består av anorthositt i sør og gneiss i nord. I Dalane finner vi et anortositllandskap, som strekker seg i et bredt belte langs kysten fra Vest-Agder til Jæren. Her er terrengformen småkupert og sterkt oppbrutt med en nesten kvadratisk gjennomskjæring. De bratte knausene vises godt fordi det nesten ikke finnes løsmasser i dette terrenget. Hist og her mykes det nakne og golde landskapet opp av små klatter med bunnmorene i forsenkninger og daldrag. Krokete vann og små elver og bekker ligger nedsenket i strukturene. Jæren fjellbygd har også noe av de knappe terrengformene, men i en større skala. Tykke, blokkrike moreneavsetninger ligger i senkninger og støtsider. Grensen mellom inn- og utmark er ofte skarp grunnet fravær av løsmasser utenfor innmarka. De indre deler av Dalane og den delen av regionen som strekker seg inn i Vest-Agder har annerledes karakter. Her finnes høyhei gjennomskåret av dype, sør- og sørvestvendte daldrag. Langstrakte innsjøer har fjordkarakter. Løsmasser finnes bare i dalenes nedre del som morene og skredavsetninger. Vassdragene er markerte element i landskapet.

Vegetasjonen domineres av treløse heier der lyngarter er karakteristiske. Der det finnes løsmasser, myrene inkludert, slår bjørka seg opp. På lune steder finnes eik. Furuskog finnes i de indre dalene. Plantefelt med sitkagran og gran forekommer. Dette gir sterke visuelle innslag i det snaue landskapet.

Arealbruk

Omtrent 5% av arealet er dyrket mark, det aller meste i Jæren fjellbygd. Beitepåvirkningen i utmarka er betydelig siden sauetalet er høyt. Jæren fjellbygd har også en betydelig melkeproduksjon. Innmarka og de omkringliggende gjødsla beitene skiller seg sterkt fra naturterrenget rundt. I sør foregår gruvedrift. Utenom kystbyen Egersund og et par mindre tettsteder, er regionen spredt bebygd.

Bebyggelse og andre kulturspor

Regionen har til dels betydelige fornminneområder med spor av kontinuerlig bosetting fra jernalderen til nyere tid. Et viktig element er alle steingjerdene i inn- og utmark, og rydningsrøysene. Bebyggelsen er en blanding av sørlandsarkitektur slik den kjennes fra de indre delene av Agderfylkene, og den mer typiske jærhusbebyggelsen. Nye driftsbygninger i jordbruket har ikke stedstypisk utforming.

Landskapsinntrykk

I anortosittområdene i terrenget meget kupert og bratt. Jæren fjellbygd mer avrundet med morener i bunn, øvrige deler preges mer av daldrag. Generelt lite løsmasser.

REGION 19. JÆREN OG LISTA

I regionen finner vi et sammenhengende dyrkingslandskap med totalt 4% av landets jordbruksareal. Tykke løsmassedekker i form av morener og moreneleirer, og steingjerder og røyser er fremtredende trekk i kultur landskapet i regionen. Regionen er tett bosatt

Naturforhold

Jærdelen av regionen deles gjerne i to; Låg-Jæren og Høg-Jæren. I den nordre delen av Låg-Jæren stikker fjellet ofte fram i dagen, enten som flate berg og knauser eller som nuter. Berget er skifrig, bestående av glimmerskifer og fyllitter og er sterkt vitret flere steder. Kystlinjen er ikkje særlig jærsk, fjellkyst som den er med Hafrsfjorden som skjærer seg inn. Lenger sørover dominerer løsmassene med blokkrikt morenemateriale over leirlag. Fjellet blottes stedvis i knauser og nuter. Kystlinja er utelukkende bygd opp løsmasser med sand og rullesteinsstrender. Bak strendene ligger mindre områder med sanddyner og myrer. Orrevatnet er demmet opp av en eldre strandlinje, slike strandlaguner er typisk for Jæren. Den aller sørligste delen av Jæren er den flateste. Her finnes bare små bakker og moreneforhøyninger, og så godt som ikke fjell i dagen. Også her er det sand- og rullesteinsstrender. Lengst sør graver havets bølger en bratt skrent (brekkå) i morenelaga, og sammen med bebyggelsen er dette et yndet motiv for malere og forfattere. Høg-Jæren består av et bølgende morenelandskap som ligger over 120 m o.h. Også her er morenen svært blokkrik. Torvmyrer er vanlige. Her er ikke på langt nær så mye dyrket.

Lista har langt på vei det samme preget som Jæren. Mye er dyrket, også her i et bølgende, om enn langt mer bakkete morenelandskap sammenlignet med Jæren, det hele er som en brem framfor et nakent fjellområde mot innlandet. Morenelandskapet på Lista er langt smalere enn Jæren, derfor er inntrykket av det vide, åpne jordbrukslandskapet svakere her. Lange sand- og rullesteinsstrender med sanddyner ligger langs kysten.

Vegetasjonen er ennå i en viss grad preget av kystbeltets lyngheier. Dette er kulturbetingete plantesamfunn som nå er i tilbakegang. Tidligere var det her svært lite skog, de senere tiår er mange felt plantet til med barskog, disse danner nå iøynefallende innslag i det flate og åpne landskapet. Utmark gjødsles og dermed forsvinner lyngen til fordel for gras.

Arealbruk

Nord-Jæren er sterkt urbanisert, med Stavanger og Sola som et industri- og servicesentrum for hele Sørvestlandet. Olje har erstattet silda, og denne industrien har vært og er en katalysator for områdets framgang. Midtre og søndre deler har sammenhengende jordbruksbosetting med flere større tettsteder. Høg-Jæren har etter måten liten bosetting. Store arealer ble nydyrket i 30-årene, flere steder er kulturlandskapet derfor ganske «ungt». Lista har også overveiende jordbruksbosetting. På Jæren er 40% av det totale arealet jordbruksland. Åker utgjør en fjerdedel med vekt på potet- og grønnsakdyrking. Det er likevel gårder med melkeproduksjon som dominerer, store arealer er grasmark til slått. I tillegg har regionen et stort svinehold og omfattende sauehold. Ialt er husdyrtettheten meget stor. Mange av gårdene har ikke eller i liten grad utmark til beite. Det store husdyrholdet har ført til eutrofiering av vann og vassdrag.

Bebyggelse og kulturspor

Bybebyggelse preger nord-Jæren, noe eldre bebyggelse er tatt vare på, men langt det meste består av moderne bygninger. Midlertidige landskapselementer er rigger og plattformer under bygging. Den tradisjonelle gårdsbebyggelsen er det lite igjen av, jærhuset ble tidligere truet. De gamle tun ble ofte lagt høyt i landskapet, nå når det meste av de gamle bygningene er erstattet av moderne store driftsbygninger og ferdighus, har de blitt dominerende i landskapet. Det som

til nå har preget kulturlandskapet i regionen er alle steingardene og rydningsrøysene. Ikke noe annet sted i landet har steingardene ligget så tett som her over så store områder.

Bebyggelsen på Lista er preget av en langt større tilknytning til havet, særlig mange sjømannshus finnes. «Langhus», en sammenbygning av våningshus og fjøs/låve er vanlig i den eldre bebyggelsen. I tilknytning til aluminiumsverket har det kommet opp byggefelt.

Landskapsinntrykk

Sammenhengende dyrka arealer i eit bølgende morenelandskap, derfor er steingjerdene regionens varemerke. Landskapet ligger verekspontert til, det er lite skog. Havstrender gir sterke inntrykk.

REGION 20. KYSTBYGDENE PÅ VESTLANDET

Regionen strekker seg fra Boknafjorden i sør til Moldefjorden i nord. Utviklingen av strandflaten er et dominerende og felles trekk i kystlandskapet.

Naturforhold

På Vestlandet ligger diversiteten i berggrunnen nærmest kysten. Dette har vært utslagsgivende for hvordan landskapsformene langs kysten har blitt seende ut, og de store forskjeller som finnes. På strekningen fra Karmøy til Bergen forekommer flere ofiolittkomplekser, stedvis med kalkspatforekomster og ulike malmer. Terrenget er ruglete og oppdelt i mange småøyer og sund. Strekningen langs Haugalandet mangler skjærgård. Rundt Bergen nord til Fensfjorden ligger Bergensbuene som gir smale langstrakte øyer og halvøyer i en bue vestover.

Terrengformen er avrundet småkupert. Så kommer devonske konglomerater og sandsteiner langs kysten av Sogn og Fjordane. Disse meget vitringssterke bergartene gir høyreiste, nakne fjellformasjoner, et ugjestmildt land uten løsmasser og vegetasjon. Lagstrukturen ligger som regel noe på skrå med framtrædende suturer mellom lagene. Noen steder ligger imidlertid enkelte lave øyer imellom med fyllittisk berggrunn. Langs kysten i ytre Nordfjord står fjellvidda med høye stup helt ut i havgapet, her finnes ikke skjærgård. Fra Stadlandet dreier kysten over i østlig retning. Rundt dette høye hjørnet ut i Norskehavet river sterke strømmer og stormsentrene raser forbi like ofte som det finnes soldager på Østlandet. Sunnmørskysten preges først og fremst av hattfjelløyene. Rundt disse bratte øy fjell ligger det en brem med morene og strandavsetninger.

Løsmasser er det meget lite av i denne kystregionen, Marin grense ligger lavt, 30 m o.h. i sør og 6-8 m o.h. på Sunnmøre. I senkninger som har ligget i le for bølgene finnes noen strandavsetninger. Myr og tynt torvdekke forekommer. Enkelte steder vitrer næringsrik berggrunn som da gir opphav til frodig vegetasjon, men jevnt over er det snautt. Tidligere var hele kystregionen heidekket. Lyngheier finnes også idag, men de fleste stedene blir den ikke beitet og svidd lenger, den blir gammel og gror til med skog. Planting av sitkagran har vært utbredt. Klimaet er sterkt oseanisk med milde vintre, flere arter som ikke tåler vinterkulde forekommer, bl.a. kristtorn.

Arealbruk

Kysten har gammel bosetting, de mange helleristninger vitner om et rikt dyreliv både i sjøen og på land. Tradisjonelt har livberginga foregått som fisker og bonde samtidig. Gårdsbrukene har vært små på den karrige kyststripa. Fra havet måtte ressurser taes til både fôr og gjødsling. Kjerringa drev gården og kallen rodde fiske. På grunn av de milde vintrene kunne feet gå ute på lyngbeitene. Nå er denne typen gårdsdrift for det meste slutt, saueholdet har gått sterkt tilbake og mange bruk er nedlagt eller drives av eldre. Unntak finnes selvsagt, jordbruket står ennå sterkt på Sunnmøres øyer, først og fremst med melkeproduksjon. Mens enkelte deler av kysten preges av en kraftig nedgang i folketallet, opplever andre det motsatte. Flere steder har oljeindustrien skaffet mange arbeidsplasser i landbaserte anlegg og verksteder. Andre steder har livnet til nå som fiskeriene har tatt seg opp. Oppdrettsanlegg har gitt nye arbeidsplasser mange steder. Vestlandskysten er helt dominerende i oppdrettsnæringen, og derfra kommer store eksportinntekter. Utviklingen er likevel ujevn, og enkelte distrikter stagnerer.

Bosettingstettheten varierer stort i regionen, flere steder finner vi relativt store befolkningskonsentrasjoner som f.eks. i Rogaland og Hordaland, mens kysten i Sogn og Fjordane er tynt befolket. Sunnmørskysten er tettere befolket med Ålesund som hovedstad.

Bebyggelse og andre kulturspor

Kystsonen har rike fornminneområder med konsentrasjoner på sunnmørskysten og strekningen Karmøy-Fitjar. I Flora finnes et funnsted for grønnstein, som ble brukt til å lage økser i steinalderen, og som ble eksportert over hele norden. Et av landets største helleristningsfelt er Vingenfeltet i Nordfjord. Middelalderske steinkirker har ofte strategisk plass i landskapet, velkjent er kirken på Moster som nettopp feiret sitt tusenårsjubileum og Kinn kirke som ligger på en klassisk lokalitet med stor åndelig utstråling. Klosterruiner i Selje og Lyse. Troen har stått, og står ennå sterkt på kysten, bare på Karmøy finner vi flere og tredve bedehus. En sentral plass i bygningslandskapet er bygninger tilknyttet sjønæringer, sildefabrikker, sjøhus og kaier med boder, naust i nesten hver liten vik og båtoppdrag, landfester for båt og not. Mange av bygningene er utført i stein med hellelagte tak, senere takstein. Flere fiskevær ligger spredt langs kysten, noen oppegående, andre ikke. Flere arkitektonisk rike handels- og gjestgiversteder forekommer. Gamle gruveanlegg finnes på Karmøy og Bømlo. Sentrum i Ålesund danner et helhetlig miljø i jugendstil. I nyere tid finner vi oppdrettssanlegg i fjorder og sund. Fra jordbruket finnes mange bygninger murt i stein, ikke minst i utmarka. Steingjerder, nattfjøs og båsfjøs er vanlige. Gårdstunene ligger dempet i landskapet, med gavlveggen mot værsida som helopptrukket mur i både våningshus og fjøs.

Landskapsinntrykk

Øylandskapet. Fjellknauser, forblåste heier og dønninger mot land. En stor kulturrikdom i tilknytning fiske og jordbruk, men også en regionen i forandring med nye teknolandskap.

REGION 21. YTRE FJORDBYGDER PÅ VESTLANDET

Regionen følger kystregionen, og strekker seg fra Ryfylke nordover til Romsdalsfjorden. Her slutter Vestlandet naturgeografisk og kulturelt, og her går nordgrensen for kristtorn og bergflette. Grensedragingen mot kystregionen bestemmes dels av den indre grensen for strandflaten, utbredelsen av skog idag og hvorvidt bygdene er orientert mot havet eller inn mot fjordene. Avgrensingen mot den midtre fjordregion er topografisk bestemt. Den går der hvor ulike grener av fjordene samler seg og går over i ett bestemt løp videre mot innlandet. Mens de midtre og indre regionene er omgitt av høye fjellmassiver, har den ytre fjordregionen et åpent preg med vide fjordstrekninger og/eller lav horisont mot vest.

Naturforhold

Også i denne regionen er berggrunnen kompleks, noenlunde lik den på kysten. I tillegg kommer kambro-silur lagpakke i Hordaland som krysser fjordløpene der. Ryfylkeøyene består av sterkt omdannede gabbroer og amfibolittiske gneiser. Også Sunnfjord har lokalt meget lettvitrete og næringsrike bergarter. På Sunnmøre kommer grunnfjellet inn med plugger av ultramafiske dypbergarter. Det er først og fremst de ulike bergartenes vitringsevne og næringsinnhold som er avgjørende for hvor frodig områdene er, nedbørsmengdene er store. Heller ikke i denne regionen er det flust med løsmasser, men unntak finnes. På Sunnmøre finner vi gjerne sammenhengende morenebenker langs den nedre delen av fjordprofilen. I Sogn og Fjordane forekommer flekkvisse forekomster av morene i senkninger og støtsider. Vittringsjord forekommer også, men dette er vanligere i Hordaland og på Ryfylkeøyene. Her er artsrikdommen meget stor, Rennesøy med kanskje landets største botaniske mangfold. Innen regionen er edelløvskog ofte velutviklet på lune steder. I Sunnhordland er store forekomster av kristtorn, bergflette og atlantisk kalkfuruskog. Lenger nord er vegetasjonen gjennomgående fattigere med lyngdominert bjørke- og furuskog.

Arealbruk

Det som finnes av de ulike typer løsmasser er dyrket opp. Det samme gjelder for denne som for de andre vestlandsregionene at hver eneste jordflekk har vært utnyttet til jordbruksformål. Fjordbygdene skiller seg fra kystbygdene ved bedre og mer jord og tilgang på skog. Her er da også langt flere bruk i drift idag sammenlignet med kysten. Brukene er for det meste små, driften sikres gjennom høy utnyttning av de til dels vanskelig tilgjengelige arealene. Mange bruk har fra gammelt av vært drevet sammen med sesongvisse sjønæringer, men dette har avtatt sterkt. De bruk som drives som eneyrke i dag har melkeproduksjon, i Rogaland er også saueholdet stort. Gruvedrift i Ytre Nordfjord og Sunnmøre på olivin samt flere store steinbrudd for oversjøiske leveranser av pukke og fyllmasser i Rogaland og Hordaland.

Bebyggelse og andre kulturspor

Stort innslag av en velholden eldre bebyggelse og driftsmåter i landbruket er typiske trekk, bl.a. reliktområder med klyngetun og teigblanding. Gårdsbebyggelsen er av vestlandstype med regionale variasjoner, samt sjøhus, naust, handels- og gjestgiversteder. Bergen har en rik konsentrasjon av eldre trehusbebyggelse, Byen har hatt en viktig plass i Norden siden middelalderen, og byen var lenge en av Nordens største med omfattende handel til Norgesveldet og senere kontinentet. Regionen har en jevn bosetting med forholdsvis stort folketall, særlig i Hordaland. Bryggen er oppført på UNESCOs liste over verneverdige bygninger. Regionen har rike fornminneområder.

Landskapsinntrykk

Forgrenet fjordsystem som åpnes mot vest med store «innlandsøyer». Lave til moderate høydedrag som skiller fjordene, men unntak forekommer. Jevnt over en helhetlig bebyggelse, mange monumentale bygninger. Tiltrekkende og godt drevet jordbrukslandskap.

REGION 22. MIDTRE BYGDER PÅ VESTLANDET

Dette er en stor og innholdsrik region som strekker seg fra Gjesdal i Rogaland til Tingvoll på Nordmøre. Regionen utgjør i grove trekk et belte mellom fjordmunningene og fjellregionen. Mellomliggende fjellområder som har liten utstrekning regnes til regionen.

Naturforhold

I en region som strekker seg i sin fulle lengde gjennom samtlige fire vestlandsfylker må det naturligvis bli store naturforskjeller. De sørligste rogalandsfjordene med sine overveldende landformer. Dype hogg i det snaue pre-kambriske peneplanet som danner fjellet her, granitten er til å ta og føle på. Bergartene er lyse, det finnes nesten ikke løsmasser, hvor skulle de ligge? I munningen av Lysefjorden ligger Esmarkmorenen, en stor morenevoll tilhørende Yngre Dryas trinnet. Slike endemorener finner en langs flere av fjordmunningene nordover. Ryfylke og mye av Hordaland preges av skyvedekker og kambrosilurbergarter. Landformen er mye mer oppbrutt, fjorder og daler uoversiktlige, ofte trange, men frodige. Vitingsjord og næringsrik morenejord (skifermorene) forekommer mye. Fra Nordhordland og nordover er det grunnfjellsbergarter med enkle, store og faste former. I høyden og langs fjordene er det lite løsmasser, men dalene kan være morenefylte, til dels mektige avsetninger. I Møre og Romsdal er morfologien avvikende. Sunnmøre med alpine tinderekker som skiller mellom fjordene, toppene når store høyder og lendet er meget bratt. Små breer ligger i nisjer høyt mellom tindene. Langs fjordene ligger det imidlertid en løsmassebrem bestående av morene- og skredmasser. I Romsdal og på Nordmøre får landskapet et vennligere uttrykk, fremdeles store fjordløp, men langt mer avrundet og større løsmassedekker. Lave eid binder sammen fjordene. Enkelte steder krysser smale bånd med omdannede sedimentære og vulkanske bergarter fjordene. Her er det særlig frodig. Fjellet preges av blokkmarker. Vassdragene i regionen er korte og bratte, men med etter måten stor vannføring på grunn av den høye nedbøren. Innsjøer har preg av å være fjordsjøer, også botnsjøer forekommer noe høyere i terrenget. Jevnt over bjørkelier i daler og langs fjorder, der det er næringsrik jord er vegetasjonen artsrik med edelløvtrær på lune steder.

Arealbruk

Tyngden av vestlandsjordbruket ligger i denne regionen. Det er mye bratte bruk, men jorda er dyp og fruktbar, og vekstsesongen starter tidlig. Gårdene er noe større enn vanlig når det gjelder innmark. Til gårdene hører gode fjellbeiter og flere setrer er i drift, det har også enkelte steder blitt dyrket i fjellet i nyere tid. Allsidig husdyrhold der melkeproduksjon dominerer. Noe fruktdyrking finnes i Ryfylke og ytre Hardanger. Skogreising med planting av gran har hatt stort omfang. Mye av planting har foregått i smale felt oppetter de bratte dalsidene, et estetisk (og driftsteknisk) problem. Mindre industristeder finnes over hele området. Fabrikkanlegg med møbelproduksjon er karakteristisk for Sunnmøre. Skipsverft.

Bebyggelse og andre kulturspor

Fornminneområder, og spor etter drifts- og dyrkningsformer gjennom ulike epoker er typiske innslag, f.eks.rydningsrøyser og åkerterrasser, steingarder, reliktområder med klyngetun, slåtteliet. Gråsteinsmurte tufter og gavler i hus og driftsbygninger er karakteristisk for flere av de sørligste distriktene. Vestlandshusene har tradisjonelt sperretak og liggende kledning på plank-laft (eldre bygninger) eller reisverk. Særlig i Sunnfjord finnes mye av de tradisjonelle gårds- og bygningsmiljøene intakte, i motsetning til store deler av Sunnmøre. Nordmøre hører mer til Trønderkulturen byggestilsmessig, her er rund-laft vanlig. Ny gårdsbebyggelse blir ofte lagt utenfor de gamle gårdstun. Bygging av boliger skjer i gårdsmarka rundt, der det ikke er fulldyrket. Noen få seterhus ligger som regel samlet, men setrer med mange sel forekommer i

overgangen mellom skogen og fjellet. Etterhvert har mange mange av setrene fått veiutløsning. Tettsteder finnes ytterst i dalmunningene der disse møter fjorden, mye av den nyere bebyggelsen ligger på fyllinger. Bygging av nye veier har flere steder dimensjoner som inngrep med til dels store visuelle konsekvenser.

Landskapsinntrykk

Over store deler en grøderik region, men med særdeles sterke unntak. Høy nedbør. Mye veldrevet jordbrukslandskap langs såvel åpent fjordlandskap som avsondrete daler.

REGION 23. INDRE BYGDER PÅ VESTLANDET

Regionen strekker seg fra nord i Rogaland til Nordmøre og har landskap som Norge er internasjonalt kjent for, det helt ultimate fjordlandskap med meget dypt innskårne fjorder omkranset av snøklede fjelltopper.

Naturforhold

Nord for Indre Sogn finnes grunnfjellsbergarter tilhørende den vestnorske gneisregionen. Dal- og fjordformen karakteriseres ved grove, faste former. I Møre og Romsdal er bergartene sterkt vitret i fjellet, noe som gir forrevne formasjoner i det alpine landskapet. Sørøver preges regionen av en stor omveksling i berggrunnen. Dette har hatt en god del å si for de forskjellige landskapstrekk som karakteriserer de enkelte deler av regionen.

Hele den indre delen av Sognefjorden ligger innenfor jotunkomplekset, med skyvedekker synlig som langstrakte stup i fjellsidene og en sterk utflating mot fjelltoppene. Bergartene er sterkt oppknuste, fjordliene er derfor dekket med grov ur. Langsetter jotundekket nordflanke i nordøstlig retning ligger et belte med omdannede sedimentære bergarter hovedsakelig bestående av kalkholdig fyllitt. Bergartene er lettvitret og næringsrike. En stor anorthosittkropp ligger mellom Sogn og Hardanger. Makrolagdelingen i den har gitt den trange Nærøyfjorden og Aurlandsfjorden, de nederste 7-800 m av fjordveggen står som stup. I denne høyden brytes den egentlige fjordformen av en markert dalskulder, som er en rest etter et paleisk dal-landskap, forløperen til fjordene. I Flåmsdalen kommer fyllittene tilbake, de gir et V-formet dalføre med småknudrete dalsider. Flere steder har elva i dalbotnen erodert seg dypt ned i det oppsprukne berget. Dette fenomenet forekommer også mange andre steder.

Vossetraktene og Hardangerfjorden ligger i jotundekkenes vestre utstrekning. Skyvedekkenes karakteristiske bratte vegger danner et markert trekk i landskapet (Vassfjøra), men traktene domineres av fyllittene i bunnen med sine små ruglete former og frodighet. Eidfjorden preges av granittens snaue flater og goldhet. Generelt finnes det lite løsmasser i regionen, skredavsetninger og noe morene finnes avsatt nederst i liene. Vitringsjord og skifermorene er vanlig der fyllitten forekommer. Fjellområdene er stort sett bare. I dalbunnen består løsmassene av elveavsatt sand og grus. I de fleste dalmunningene ligger breelvavsetninger avsatt tvers over dalen og elveterrasser suksessivt avsatt i lavere nivå. Karakteristisk for regionen er hengende daler og bratte dalender, en morfologi som gir mange, høye fossefall. Vassdragene er generelt korte, men på grunn av høy nedbør i fjellet vannrike og derfor regulert til vannkraft. Innsjøer har form av fjordsjøer eller botnvann for dem som ligger i fjellet.

Klimaet skiller regionen sterkest fra tilgrensende områder: svakt kontinentalt med forholdsvis varm sommer og mindre nedbør enn i regionene lenger vest, deler av indre Sogn har bare 5-600 mm nedbør. Vegetasjonsbildet domineres av bjørkelier med innslag av edelløvtrær, alm, lind og hassel. Oreskoger med hegg dekker flere lisider. Furuskog forekommer på tørrere steder. Store felt med granplantinger er vanlig, naturlig forekommer grana bare på Voss og en liten lokalitet i Luster.

Arealbruk

Bosettingshistorien går tilbake til tidlig bronsealder. Husmannsvesenet har vært middels utbredt, bortsett fra indre Sogn som har hatt et sterkt husmannsvesen og plassbønder helt fram til våre dager. Også de indre bygdene på Vestlandet preges av en intens dyrking og høsting i utmarksarealene gjennom lange tider. Hver jordfleck, selv de som har ligget langt oppetter fjellsidene, har vært ryddet til slått. Utmarka ble sterkt beitet ved hjelp av gjerder og stengsler. Utvalgte treslag ble styvet og løvet nyttet til fôr. Store deler av fjellsidene preges derfor ennå av de ulike kulturmarkstypene fra tidligere tider selv om skogen etterhvert tar helt over. Innmarka rundt gårdstunene preges av en småskala-oppdyrking utført etter terrengets fysiske

betingelser og muligheter. I særlig bratte bakker ble det murt opp bakkemurer, men dette varierer fra sted til sted. Til gårdene hører heimestøler eller vårstøler og fjellstøler, for noen også midtlistøler. De første fjellstølene kom i bruk allerede for 3500 år siden. Ku og geit har tradisjonelt vært de vanligste husdyrene, i nyere tid har sauene tatt over, og geita er blitt henvist til de indre dalbygdene som har fjellbygdkarakter. Fruktdyrking finnes i Hardanger og indre Sogn, noe også i Nordfjord og på Sunnmøre. Ullensvang alene har 20% av landets frukttrær, og det aller meste av morelldyrkinga.

Turisme og hotelldrift er viktige næringer over hele regionen. Laksefisket har vært utbredt og brakte de første turistene til Vestlandet. Regionen er spredtbygd, tettbygde strandsteder hører til i nesten hver kommune. I dette århundre har det vokst fram flere steder basert på smelteverk, mest aluminium og silisium.

Bebyggelse og andre kulturspor

Hovedtrekkene i bebyggelsen er mye det samme som for region 22. De indre bygdene utmerker seg ved et stort antall bygninger i vakker sveitserstil, særlig hører enkelte hotellbygninger til de arkitektoniske perlene. I tillegg finnes de fleste av landets stavkirker i regionen. Middelalderske steinkirker og de senere bygde hvite tømmerkirkene har også gjerne en fremtredende plass på et høydedrag i fjordlandskapet. Spesielt for regionen er de mange og tilsynelatende utilgjengelige hyllegårder som ligger høyt over fjorden eller i dalsider. Flere bygder har helt til nå vært veiløs på grunn av den vanskelige topografien.

Veiutbygging er derfor et viktig tema, i liten grad har det vært diskutert de meget store visuelle inngrep veibygging fører med seg i fjordlandskapet, og hva dette betyr for vårt internasjonale ry. Noe av det samme gjelder kraftutbygging med tørrlegging av elver i dalene og elveforbygginger.

Landskapsinntrykk

Dype fjorder og daler, snøklede fjell. Fruktdyrking. Landskapsdramatikk.

REGION 24. KYSTBYGDENE PÅ NORDMØRE OG I TRØNDELAG

Hit regnes kyststrekningen fra Romsdalsfjorden til og med Vikna. Typisk skjærgårdskyst med mange og store øyer. Grunnfjellsgneiser gir et kraftig utformet, jevnt over renskrappt terreng, med framtreddende linjering etter bergartsstrukturene. Kontraster og forskjeller ligger lokalt og dannes av de ulike løsmasser.

Naturforhold

Store deler av regionen har grunnfjellsbergarter, overveiende massive og folierte gneiser. På de store øyene Smøla, Hitra og Frøya samt i Bjugn forekommer et knippe dypbergarter med granitter, dioritter. Langs Trondheimsleia og i Bjugn ligger konglomerater der bollematerialet har vulkansk opphav. Bortsett fra diorittene og noe omdannede sedimentære bergarter på Smøla som vitrer noe lettere og gir et frodig terreng, er bergartene harde. Kyststrekningen preges derfor av lite løsmasser og nakne bergflater, men unntakvis finnes lokalt til dels tykke løsmasseavsetninger av ulikt opphav. Her ligger også vekslingen i landskapet. Den marine grense ligger i den søndre delen av regionen vel 20 m o.h. og stiger til 90 m o.h. i Nord-Trøndelag. Forekomster av havavleiringer og strandavsetninger øker derfor i nordlig retning. I ytre Namdalen, ikke medregnet Vikna, finnes områder med store løsmasseavsetninger. Vikna har mye av det typiske landskapet som preger regionen; lavtliggende øyer i en bred skjærgård. På Fosenhalvøya ligger fjellene helt ut i havet, kyststrekningen mangler de typiske fjordene og har bare en smal skjærgård. Noen korte dalfører ligger senket i fjellplatået, her drenerer de få, litt større elvene i regionen. I bunnen ligger flate elveavsetninger skarpt avgrenset av fjellets nakne bergflater. Ørlandet danner et sammenhengende sletteland med havavleiringer, dels myr. Blant de store øyene er Smøla atypisk, hele øya er flat, og bortsett fra noen lave fjellknatter, dekket av myr. Organiske jordarter er viktige og forekommer mye i denne fuktige regionen. Klimaet er oseanisk med store nedbørsmengder. Vegetasjonen er barskogsdominert med kystfuru og gran med et stort innslag av lyngarter og myr. Som eneste kystregion forekommer grana naturlig helt ut i havgapet.

Vann og vassdrag er underordnede landskapselement i dette havlandskapet. Hustadvika og Follahavet er beryktede strekninger i skipsleia.

Arealbruk

I regionen fantes tidligere mange vær med Sør- og Nord Gjeslingan og Grip som de mest kjente. Fraflyttingen etter krigen har vært stor, ikke minst som et ledd i en sentraliseringspolitikk for kysten. Fremdeles er fiske utbredt, de senere årene supplert med oppdrett av laks. Smøla har landskjent ferskvannsfiske. Flere store hjortestammer gir mulighet for jakt. Den tidligere kombinasjonen av fiske og jordbruk er lite utbredt idag og jordbruket drives som eneyrke eller i kombinasjon med industri og service. Hovedvekten ligger på melkeproduksjon og noe sauehold. Korndyrking finnes også på Ørlandet. Er gårdene gjennomgående små i regionen, danner Ørlandet unntaket med større bruk. De har imidlertid begrenset tilgang til utmark. I eldre tid fantes storgårder og godsannelser, Austrått er et kjent navn. Båtbygging er kjent fra Åfjorden. Regionen er tynt befolket, Kristiansund er eneste by.

Bebyggelse og andre kulturspor

Et unikt, historisk bilde gir den tette værbebyggelsen som i flere desennier ikke har vært brukt i næringsammenheng. Flere av disse fraflyttete fiskeværene har store samlinger hus, sjøhus og naust, ofte er naustene to-etasjes, med garntørke. Noen av kaianleggene har antikvarisk verdi. Bygningslandskapet har trøndersk preg, trønderlåna er da også typisk som våningshus såvel i fiskevær som på gårder. Gårdsbebyggelsen omfatter både rekketun og firkantformer, og den ligger gjerne spredt, i le i landskapet. Unntaket finnes på flatøyene og Ørlandet som har en

meget synlig bebyggelse. Spor etter utmarksbruk finnes, men ikke på langt nær så sterkt som i region 20.

Landskapsinntrykk

Et åpent kystlandskap med tallrike øyer og vidt utsyn. Grana møter havet. Et fuktig landskap.

REGION 25. FJORDBYGDENE PÅ MØRE OG I TRØNDELAG

Regionen tar med seg fjordene fra Moldefjorden i Møre og Romsdal til og med Tosenfjorden i Nordland. Til forskjell fra region 21 som bare omfatter fjordavsnitt, omfatter denne regionen med noen få unntak hele fjordsystemet på kysten. Fjordene er relativt korte med meget markerte løp, til forskjell fra Vestlandsregionen.

Naturforhold

Berggrunnen består hovedsakelig av grunnfjellsgneisser. Dette har gitt klare og enkle former med nakne bergflater i fjordlier og daler. I det hele tatt preges områdene av lite løsmasser i høyden, mens det i støtsidene (de ligger gjerne østvendt) finnes morenemateriale. Såvel bergartene som løsmassene er næringsfattige, noe som gir en sparsom vegetasjon.

Regiondelene som ligger i Møre og Romsdal har pga. det lavere lendet et jevnere morenedekke, karakteristisk er morenebenkene som ligger langs fjordene. Lenger nord blir fjordene langt mer markante. I Åfjorden ligger glimmerskifer nederst i profilet, i Follafjorden er dette motsatt. Der disse bergartene forekommer, oppstår en helt annen morfologi, småknudret og med artsrik og frodig vegetasjon. Bergartsgrensene mellom det underliggende grunnfjellet og skifrene er svært markert langs Follafjorden. Regionens absolutt mest vekslende berggrunn finnes i Tosenfjorden, et dypt nedskåret fjordtrau i kvartsdioritt. I den midtre delen av fjorden står i smale soner intenst deformerte og oppsprukne skifre, marmor og glimmergneisser. Store aktive rasvifter markerer fjordliene, mens den frodige vegetasjonen danner kontraster til de ellers så snaue fjordveggene.

Fra Yngre Dryas (Raet) stammer flere store randmoreneavsetninger, de ligger i fjordmunningene nord i Trøndelag. Eksempelvis er Salsvatnet, en stor fjordsjø demmet opp av en slik morene. Den marine grense ligger etterhvert høyt i Nord-Trøndelag, under denne grense forekommer havavsetninger samt breelvterrasser i tilknytning til Raet.

Arealbruk

Nordmøre har tett jordbruksbebyggelse på morenebremsen langs fjorder og i daler, nordover ligger dyrkingslandskapet mer spredt. Også på øyene i ytre Namdalen finnes områder med sammenhengende jordbrukslandskap, her for det meste på marine avsetninger. Korndyrking forekommer noen steder, men det er melkeproduksjon som er vanlig. I de beste jordbruksbygdene opprettholdes jordbruket. De minste brukene og utkantbrukene blir etterhvert lagt ned. Skipsmekanisk verkstedsindustri finnes på Nordmøre, Namsos har treforedling. Molde er regionsenteret for den nordre delen av fylket. Oppdrettsanlegg forekommer i fjordene. Flere gode lakseelver finnes i regionen.

Bebyggelse og andre kulturspor

Trøndersk byggeskikk dominerer, i sørvest med overgang til det vestnorske. I Romsdalsbygdene og på Nordmøre forekommer rekketun, ellers er det trønderske firkanttunet vanlig. Nyere bebyggelse er plassert tilfeldig i de gamle tunformene og landskapet generelt. I tilknytning til by- og kommunesentrene finnes byggefeltene, vanligvis en samling prefabrikerte hus med felles utkjørsel til hovedveien.

Landskapsinntrykk

Åpent fjordlandskap med moderat topografi, men likevel markerte fjordløp.

REGION 26. JORDBRUKSBYGDENE VED TRONDHEIMSFJORDEN

Regionen dekker samtlige jordbruksområder som ligger langs Trondheimsfjorden og Beitstadfjorden. Regionen regnes blant landets beste jordbruksbygder og har nærmere 8 % av det totale jordbruksarealet i landet.

Naturforhold

Den marine grensen i regionen ligger svært høyt, rundt 200 m o.h. I områder som ligger lavere, først og fremst i senkninger i terrenget, er det avsatt marine leirer i store mektighet.

Avsetningene drar seg slakt opp fra fjorden mot en bakenforliggende bratt åskant, og avgrensene av denne. Dette gir en romslig og oversiktlig fjordli med over et sammenhengende dyrkingslandskap over store strekninger. Langs nesten hele fjordens nordside stiger åsene 4-500 m bratt opp fra fjorden, med plass til bare en smal hylle mellom den og fjorden. Her er gjennomgående lite løsmasser og ikke sammenhengende dyrkingslandskap. Bare unntaksvis vides fjordlien ut for å gi plass til noen bredere bygder. Langs fjordens søndre og østre side blir åssidene bratte profil flere steder brutt av store dalutløp, slike utgjør gjerne en flere kilometer bred flate i bunnen. Dyrkingslandskapet i dalene er ikke like åpent som det ved fjorden, helt flat dalbunn, større tresetting, og markerte dalsider gir et mer lukket preg. Karakteristisk er det hevede terrasselandskapet med bratte reiner som ligger langs dalsidene. Disse landskapsformene finnes særlig i Gauldalen og Orkdalen. Like karakteristisk for regionen er de mange rasgroper. Et større endemorenesystem i form av brede og flere steder høye åsrygger bukter seg gjennom leirjordslandskapet. Kjente landskap som Alstadhaug, med den høytliggende kirken, og Tautra ligger på denne moreneryggen.

Regionen har i sin helhet kambrosilur bergarter, glimmerskifer og fyllitter, stedvis kalkskifer. Bergartene er skifrige og smuldrer lett, og er over store områder dypvitret. Høyt næringsinnhold gir grunnlag for en frodig vegetasjon.

Klimaet er suboseanisk til kontinentalt med forholdsvis høye sommertemperaturer. Granskog er dominerende treslag, med stedvis høyt innslag av edelløvskog i sørvendte lier.

Arealbruk

I store deler av regionen finnes et sammenhengende jordbrukslandskap. Eiendommene har gjennomgående mye innmark, flere også med store skogarealer. Korn er vanligst med noe potetdyrking og en hel del kjøttproduksjon i kombinasjon med åkerbruk. Bruk med melkeproduksjon forekommer. Nordsiden av fjorden preges av mindre landbrukseiendommer, flere gårder driver med melkeproduksjon. Frosta er kjent for sin grønnsakdyrking. Skogsdrift er en viktig næring i regionen.

Utenom den ekspansive Trondheimsregionen går det et bånd av mindre byer og tettsteder gjennom området fra sørvest til nordøst. Trondheim er universitetsby og har funksjon som service- og administrasjonssenter for midt-Norge. Gruvevirksomhet finnes på Inderøya (kalk), det tas også ut platemarmor. Treforedling finnes på flere store sagbruk, en av landets største papirprodusenter ligger i Skogn.

Bebyggelse og andre kulturspor

Trondheimsregionen preges av boligfeltbebyggelse med rekke- og eneboliger i en utflytende struktur. I sentrum finnes en del arkitektoniske objekter og miljøer, men det er et stort innslag av bebyggelse som ikke er tilpasset omgivelsene. Byen har nordens største gotiske katedral. Landsbygden er stort sett jevnt bebygd. Mye nyere bebyggelse, særlig forretningsbygg, kommer opp langs E-6, hovedsambandsåren i regionen.

Regionen danner kjerneområdet for jernalderbosetningen. Flere kirker fra middelalderen ligger strategisk i landskapet og dominerer landskapet lokalt. Regional byggeskikk i jordbruket er

fortsatt sterkt framtreddende, med karakteristiske tun av lukket firkanttype, mens nyere driftsbygninger og våningshus på gårdene bygges på utsiden.

Landskapsinntrykk

I regionen finnes over store deler et sammenhengende dyrkingslandskap langs fjorden. Fjorden gir en visuell helhet og er et sentralt element.

REGION 27. DAL-OG FJELLBYGDENE I TRØNDELAG

Regionen favner et vidt spekter av landskap, og har perifert en høy grad av fellesskap med de tiliggende regionene. De sørligste delene av regionen har mye til felles med de andre fjellbygdene i de nordre delene av Langfjella, både kulturinnslaget og jordbrukslandskapet. Dalbygdene i Nord-Trøndelag har binding nordover. Samtidig er trønderelementet meget sterkt tilstede. Dalformen er dypest i sør, tydelig u-formet av isen, og grenser til høyfjellet, men dette blir mindre markert nordover. Her finnes v-formede strukturdaler og prekvartære elvedaler omgitt av fjellskogstrekninger og lågfjell. Bosettingen i disse dalførene ligger under den marine grense.

Naturforhold

Hele regionen ligger innenfor kaledonidene. De sørligste og østligste underregioner ligger i Trondheimsfeltet, et flere hundre km bredt bredt belte, hovedsakelig sonert med kambrosilurske glimmerskifer, fyllitter og noen steder kalk. Sammen med disse opptrer omdannede vulkanske bergarter, vanligvis amfibolitter og gabbroer. Unntatt sistnevnte er bergartene jevnt over vitringssvake og har et høyt næringsinnhold. Komplekset er gjennomført av store folde- og forkastningsstrukturer, som gir opphav til trange og krokete dalløp flere steder.

De nordligste underregionene ligger i gneisregionen. Dalførene her er brede. Løsmassene i regionen har varierende opphav. Namdalstraktene domineres av marine avsetninger; leirbakker og sletter vekslet med isranddeltaer (først og fremst breelavsetninger i marin grense) og elveterrasser. Løsmassene har en betydelig tykkelse og omfang. De store elvene i disse dalførene meandrerer over dalbunnen. I dalinnsnevninger forekommer fossellandskap. Snåsa og innherredsbygdene preges av morenelier der dalførene er på sitt videste, i bratte partier skredavsetninger og bart fjell. Snåsavatnet danner et betydelig vannspeil. Denne delen av regionen har et sterkt østlig element i seg med sine endeløse barskoger og myrvidder omkring. Elvene i denne delen av regionen er blant landets beste lakseelver. Dalførene i Sør-Trøndelag er flere steder sterkt innsnevret, med typisk v-formede sprekkedaler med en karakteristisk paleisk utflating halvveis i lia hvor bebyggelsen ligger. Sør-Trøndelags fjellbygder utmerker seg fra dalbygdene med sammenhengende morene- og skredavsetninger som gir landskapet en framtrædende konkavitet langs bunnen. Da bygdene ligger høyt, 4-600 m o.h., har de nær kontakt til skoggrensen og høyfjellet. Klimaet er suboseanisk til svakt kontinentalt. Skogene består hovedsakelig av gran med unntak av fjellbygdene i Sør-Trøndelag der furu dominerer og bjørkeskogen ligger i et belte mot skoggrensen. Lavereliggende strøk har stedvisse innslag av varmekjær løvskog og furu på breelavsetninger.

Arealbruk

En omfattende jordbruksbosetting preger dalførene og sammenhengende dyrkingslandskap finnes i de lavereliggende regiondeler, særlig Namdalen. I disse bygdene dominerer åkerbruk med korn og poteter, men andelen melkeproduksjon er relativt høyt. Gårdene er gjennomgående store, blant landets beste. I fjellbygdene dominerer melkeproduksjonen helt, sammen med sauehold. Brukene er jevnt over små, men unntak forekommer. Skogbruket er en betydelig næring, men mye av foredlingen skjer utenfor regionen.

Bebyggelse og andre kulturspor

Bosettingen domineres av gårdsbebyggelse, fra mer eller mindre sammenhengende i de beste jordbruksbygder til spredt i de østligste bygdene. Firkanttun er vanlig. Tettsteder forekommer i tilknytning til kommuneadministrasjoner. Tradisjonell trønderisk trearkitektur (trønderlåna) er karakteristiske særdrag. Søndre regiondeler, helst de øvre dal og fjellbygdene, har stort innslag av tømmerbygninger. Store fornminnefelt finnes i tilknytning til randavsetningene i Namdalen. Østlige bygder har samisk kulturinnslag.

Landskapsinntrykk

Variierende fra høytliggende fjellbygder med småskala engbrukslandskap til lavlandsdaler med storgårdsjordbruk og lukket skogbygd.

REGION 28. SKOG- OG INNLANDSBYGDENE I NORD-TRØNDELAG

Regionen omfatter de østligste og nordligste bygdene i Nord-Trøndelag. Bosettingen er meget spredt og ligger i et vidt, bølgende, barskogkledt åslandskap i høyder 300-500 m o.h. Unntak er Namskogan som følger Namsens løp i en markert dalstruktur. Store innsjøer er typiske for regionen, noen av vassdragene drenerer til Sverige.

Naturforhold

Berggrunnen er av kaledonsk alder tilhørende Grong formasjonen, en foldestruktur med dypbergarter (gabbro, granitt), omdannede vulkanske og sedimentære bergarter, hovedsaklig fra kambrosilur. Ulike typer malmer, særlig kis, forekommer i tilknytning til vulkanittene og dypbergartene. De ulike bergartenes hardhet og vitringsstyrke gir i utgangspunktet store forskjeller i terrengformasjoner og frodighet, men dette dempes til en viss grad av de sammenhengende, tykke morenedekkene som forekommer over det meste av regionen.

Randmorener, drumliner og grusåser er trekk i landskapet. Breelv-og elveavsetninger med terrasselandskap finnes på Namskogan. De store innsjøene i regionen gir landskapet en viss åpenhet og vidde. Klimaet er suboseanisk til kontinentalt.

Skogvegetasjonen domineres av gran i Lierne, Røyrvik har også store arealer med bjørkeskog. På moer forekommer furu, vanligst i bunnen av Namdalen og i skrinne høyereliggende strøk.

Arealbruk

Jordbruksbosettingen er i hovedsak fra nyere tid med betydelig bureising i det 20. århundre.

Mellomstore bruk dominerer. Melkeproduksjon og sauehold er de vanligste driftsformer.

Vinterbeite for rein . Gruvedrift har foregått flere steder, tidligere Skorovatn gruver og Grong gruber som ennå drives i Joma. Skogbruk er en betydelig næring, men mye av skogen eies utenbygds.

Bebyggelse og andre kulturspor

Bebyggelsen, overveiende gårdsbebyggelse, ligger meget spredt i regionen som enkeltgårder og grender. Mindre tettsteder i kommunesentrene. Trøndersk byggeskikk og tunform er vanlig. Lierne har innslag av svensk byggeskikk. Skorovatn som «gruveby» og anlegg i tilknytning til malmutvinning (f. eks. kabelbane fra Brekkvasselv til Kongsmoen ved Follafjorden) er viktige industriminne i denne ellers så villmarkspreget region. Regionen har flere kjente samiske forminner, bl. a. offerstedet Tunnsjøguden. Gammetufter finnes mange steder.

Landskapsinntrykk

Bølgende åslandskap med lange linjer. Bebyggelsen er underordnede elementer og vises unntaksvis som lysninger i skogen. Vide utsikter over de store sjøene og fjellskogen. Sterk egenartet naturpreg.

REGION 29. KYSTBYGDENE I HELGELAND OG SALTEN

Regionen omfatter de indre delene av kysten i Nordland fra fjordmunningene til den ytre skjærgården. Det meste av landmassen består av halvøyer og øyer med høye fjell som landemerker. Regionen har en lang historisk kontinuitet med fast bosetting de siste fem tusen år.

Naturforhold

Berggrunnen veksler mellom kambrosilurbergarter og granitter, det medfører til dels store kontraster i form og frodighet. På Helgelandskysten lengst i sør hattfjelløyene Leka med serpentinit som gir øya dens karakteristiske rødgyldne farge, og høyreiste Vega med granitter i fjellene og kalkbergarter i lavlandet rundt. Kalkbergarter forekommer også i Gildeskål og rundt Brønnøysund. Fyllitt og glimmerskifer finnes på de fleste øyene og utgjør også det lave fotlandet rundt halvøyene som en del av strandflata. Bergartene er skifrige, vitrer lett og er næringsrike. De er de vanligst forekommende i regionen. Granittene, homogene krystallinske bergarter, gir massive og snaue, flere steder skarpskårne fjellformasjoner som rager høyt over det flate fotlandet. Flere av fjellformasjonene er nasjonalt kjente landemerker. Fordelingen av løsmassene varierer stort. Under marin grense som ligger rundt 60 - 70 m o.h., finnes leire på mer skjermete lokaliteter. På noe mer eksponerte steder finner vi strandavsetninger. Langs foten av bratte fjellpartier ligger vanligvis raskjegler, noen av dem meget store. Vittringsjord er vanlig i de deler av regionen som har kalkbergarter og skifer. Granittlandskapet er karrig. Hovedstrandlinjen fra Yngre Dryas-perioden er meget tydelig, den er ofte utviklet i løsmasser, men stedvis også i fast fjell. Fra samme periode finnes randmorener i tilknytning til botner. Klimaet er kjølig oseanisk med milde vintre. Vegetasjonen veksler mellom kysthei, noe myr, bjørkeskog og rike løvskogstyper (engskog) som dels er kulturpåvirket. Artsrike og kravfulle kalkknaussamfunn forekommer i nær tilknytning til bergarten. Flere steder i regionen finnes vegetasjonsløse granittflater selv helt ned mot havnivå. Noen av landets mest særegne sandstrender forekommer i regionen.

Arealbruk

Jordbruksbosettingen i regionen er relativt stor og gammel, kontinuerlig fra jernalderen til i dag. Det er først og fremst den rikelige tilgangen til selvdrenerte og næringsrike strandavsetninger som ligger til grunn for den tidlige og etterhvert også omfattende oppdyrkingen. I sørlige strøk spillte gods og storgårdsdannelser en viktig rolle i eldre tid, men også i dag finnes det flere store gårder her enn noe annet sted langs kysten. Jordbruksområdene står i klar kontrast til sterke naturelementer som fjellet og havet. For de mindre, og langt de fleste eiendommene har driften vært basert på den tradisjonelle kombinasjonen med fiske. I dag er kombinasjonsjordbruket i tilbakegang, og mange bruk er nedlagt og dels fraflyttet. Fisket er flere steder en betydelig virksomhet.

Bebyggelse og andre kulturspor

Regionen har en relativt stor bosetting, særlig langs fotlandet på fastlandet. Jordbruksstrukturen danner linjebebyggelse flere steder, ofte i fint samspill med de framtrepende strandlinjer i området. På flere av de jordrike flatøyene finnes en nærmest sammenhengende bebyggelse, spredt bosetting er imidlertid vanlig for de fleste av øyene og hattøyene. Leka og Vega preges av jordbruksbebyggelse. Innslaget av trønderkultur er stort her, noe mindre markert oppover kysten. Tettsteder basert på virksomhet innen fiske er vanlig. Veier knytter sammen holmer og øyer der dette er mulig, men generelt er båtforbindelse viktig. Regionen har en høy andel av den tidligere bygningsmassen i behold, med mange helt intakte og vakre gårds- og fiskeritilknyttede

miljøer. Eldre bebyggelse er preget av nordlandsk byggeskikk. Bevarte rekketun og klyngetun forekommer. Sjøhus og naust er andre innslag. Regionens kulturlandskap er på mange måter udødeliggjort gjennom Petter Dass og Knut Hamsun sine fortreffelige skildringer. De senere årene har Bodø hatt en eventyrlig tilvekst og fått bypreg. Distriktet har rike fornminneområder fra ulike epoker, jernalderboplasser, jernaldergårder med gravfelter og middelaldertufter.

Landskapsinntrykk

Kyststrekning, storslagent, værhardt, men også lunt og frodig, noe som gir sterke kontraster. Skjærgård og fjellheim i et bratt møte, der fjellene stenger mot innlandet. Mye jordbrukslandskap og bebyggelse.

REGION 30. NORDLANDSVÆRRAN

Regionen omfatter de ytterste øyvær langs Nordlandskysten. Her er strandflaten i Norge på sitt bredeste.

Naturforhold

Vekslende berggrunn, stort sett bestående av fyllitter og glimmerskifre. Unntakene dannes av Lovunden og Trænstaven som skikkelige hattfjell, men de er nokså ulike. Lovundens fyllitter frodig vitrende sammenliknet med Trænstavens nakne vegger i foliert granitt. I Salten smalner øyriket til og består her for det meste bare av kambrosilurens lave øyer og skjær vekslet med strekninger der havet uhindret slår inn på fastlandskysten. Løsmasser er det lite av i dette renvaskete, nakne skjærgårdslandskapet. På hattfjelløyene ligger urer oppetter de bratte fjellsider. Små strender i vik og noen sandtanger forekommer også.

Klimaet er kjølig oseanisk med milde vintre. Vegetasjonen er preget av åpne kystheier på de mest utsatte steder, der det er noe mer skjermet i en gjengroingsfase med bjørk og rogn. Overraskende i dette mildest sagt åpne hav-øyriket, er den store frodigheten på de stedene der det er godt skjermet og lunt. Her kan det på det kalkrike jordsmonnet finnes en høy artsrikdom.

Arealbruk

Fiskeriene har vært og er helt dominerende i regionen. Tidligere var gårdsdriften sammen med fiske av betydning, men jordbruket er i dag sterkt redusert.

Bebyggelse og andre kulturspor

Bebyggelsen er konsentrert i værstrukturer, husklynger og tettsteder langs et skjermet sund eller rundt en god naturlig havn. Også spredt øybebyggelse forekommer, her har gårdsdriften hatt større betydning. En krevende kommunikasjon og spredt bosetning har ført til at flere av utværene ble fraflyttet de første tiårene etter krigen.

Landskapsinntrykk

Høy himmel, grunt hav med utallige øyer, holmer og skjær. De høyeste hattfjellene danner landemerker og gode med.

REGION 31. LOFOTEN OG VESTERÅLEN

Alpint fjellandskap og lavlandsområder i maritime omgivelser.

Naturforhold

Regionen tar med seg det ytterste av kystlandet ut mot Norskehavet. Således er det meste av Lofoten og den aller nordligste delen av Vesterålen omgitt av åpne havstrekninger, mens de indre deler av regionen ligger noe mer skjernet til.

Berggrunnen består stort sett av dypbergarter, overveiende mørke gabbroider. Røstlandet og deler av Vesterålen har gneis med lysere og ofte bandet opptreden. Botndannelser gir regionen dens hovedmorfologi. Noe helt spesielt for regionen er den sterke forvitringen og oppsprekningen av berggrunnen som kan gå flere titalls meter ned og gir terrenget dens helt avrundete, men også trolske fjellformer. Av andre løsmassetyper er morenerygger knyttet til de talløse botner noe som preger regionen. Strandavsetninger finnes i lave amfiformete botner vendt mot havet og på strandflaten. Deler av Vesterålen har bunnmorenepreg. Skred og ur i fjellfoten jevner ut overgangen til de lavereliggende deler av landskapet og gir grunnlag for de gode beitene i utmarka.

Røstlandet, et arkipelag med mange lave og glattskurte øyer, ispedd noen av de karakteristiske hatter som den aller ytterste delen av Nordlandskysten kjennetegnes ved.

Landet er treløst og forblåst. Så nordover til Værøy, Moskenes- og Flakstadøya. Fjellet rett i havet, den kanskje aller mektigste biten av Lofotveggen med ekstrem tindefjell- og botntopografi så kraftig gjennomskåret av fjorder og sund at landflikene bare såvidt henger sammen. Nappstraumen innleder et skille til et noe mer vennligsinnet land. Fremdeles står fjellene tette og høyreiste, men her har også blitt plass til gårder og annen virksomhet enn fiske. Hjertet av Vestvågøya består av et lavt lende med god jordbruksland, det danner et sterkt kulturinnslag i et ellers sterkt naturpreget landskap.

På Vestvågøya og særlig Austvågøya kryper skogen flere steder høyt opp og gir landskapet et noe mer ullent preg. Vesterålen er den mest skogrike delen av regionen, skoggrensa ligger nærmere 400 m o.h. i de indre deler. Flere steder finner en der en sammenhengende tett og storvokst bjørkeskog over store områder. Lofottindan, et høyreist fjellmassiv spekket med tinder og noen breer, ligger til den indre kjerne av regionen. Yttersida har et langt mer forblåst preg. Fjellene er gjennomgående lavere, men har beholdt sitt tindepreg, om enn i noe mindre dramatiske former. Flere steder danner strandflaten store åpne sletter, dette gjelder for Bø og særlig Andøya. Her er kystlinjen lav med lange og brede sandstrender, et uvanlig naturfenomen i Norge i det hele tatt. Vesterålen har i langt større grad enn Lofoten et fjordpreg. Flere områder har liten bosetting og er uten veisamband, eller ubebodd med rent naturpreg. Deler av Langøya mot Sortlandssundet har et småskala, rolig og avrundet lende dominert av tykke moreneavleiringer. I mye av Vesterålen er det kort vei mellom den frodige og grøderike fjordlien og en værhard kyst. I regionen finnes flere fuglefjell, mest kjent av alle er nok Lundeura på Røst.

Klimaet er kjølig oseanisk og nedbørrik. Vegetasjonen er grasdominert gjennom langvarig beiting av husdyr. I lavlandet er det nå vanlig at skogen kommer igjen der beitingen har gått tilbake eller har opphørt. Dette viser at det snau landskapet i landsdelen på ingen måte er et naturbetinget fenomen. Et spesielt trekk ved regionen er forekomsten av lavalpine arter i den mellom- og nordboreale sone.

Arealbruk

Regionen har en gammel bosettingshistorie. Allerede for 4000 år siden kom kornet til Vestvågøya. Fra norrøn tid har øygruppa hatt en høy befolkningstetthet med intensiv dyrking og sterk beiting i utmarksarealene. I begynnelsen av 1700 tallet ble den siste rest av furuskogen

som en gang dekket mye av øygruppen fjernet. I dag ligger hovedtyngden av jordbruket sentralt på Vestvågøy og i den sørvestre delen av Vesterålen. "Utkantjordbruket" er i sterk tilbakegang, hardest rammet har vært de minste (kombinasjons)brukene. Tradisjonelt har jordbruket vært kombinasjonsbruk. I dag drives de fleste bruk som eneyrke, dels fordi sysselsettingen i fiskeriene har gått drastisk tilbake og dels fordi de økonomiske vilkårene i landbruket har bedret seg vesentlig de siste tiåra. Hovedvekt ligger på melkeproduksjon og sauehold.

Fiskeriene har fra gammelt av vært hovednæringen i regionen. Under Hansatiden var dette området kontinentets største leverandør av tørr- og klippfisk. Nå er betydningen vesentlig redusert i økonomisk- og sysselsettingssammenheng. Noe av det skyldes en drastisk nedgang i skrei- og sildefiske, mye skyldes strukturelle endringer i selve fiskerinæringa. Alt er likevel ikke helsvart. Røst er for eksempel i dag en av de mest produktive kommunene i landet, og det meste av dette er basert på fiskeoppdrett og framstilling av fiskeriprodukter. Også i Vesterålen finnes flere livskraftige samfunn som er tuftet på utnyttelsen av havets ressurser. Fiskeflåten har vært knyttet til de mange værene, i Lofoten har disse hovedsakelig ligget på innsida av øyene, nær fiskefeltene. Mekaniske verksteder, foredlingsanlegg og handelshus utgjør tilknyttet aktivitet på land. Flere steder er oppdrettsanlegg plassert i de nære sjøområdene.

Turiststrømmen til øyene har eksplodert de senere åra, noe som har ført til en kraftig økning i trafikken sommerstid. De siste årtier har skogreising foregått i stor stil, særlig i Vesterålen. Flere steder er store arealer med bjørkeskog og snaumark erstattet med tette granplantinger.

Bebyggelse og andre kulturspor.

Landskapet i regionen er sterkt kulturpåvirket og har en noenlunde jevn bosetting, hovedsaklig med gårdsbruk og vær. Unntaket er Lofotodden og yttersida der. Stedvisse fortettinger med gårdsbebyggelse i form av grender finnes, men er lite vanlig. Fiskeværene danner sterkt fortettete befolkningskonsentrasjoner med tradisjonell rorbu- og sjøhusbebyggelse. Et typisk trekk for Lofoten er de mange hjellbruk som fortsatt er i bruk. Slike finnes det lite av i Vesterålen. I den senere tid har kommunesentrene vokst seg hurtig fram. Nevnes kan Leknes og Svolvær i Lofoten, Sortland og Andenes i Vesterålen. Også Melbu og Stokmarknes er betydelige steder, sistnevnte hovedsete for Hurtigruta. Gammel klyngebebyggelse finnes mer eller mindre intakt, iblant med eldre eiendomsstruktur (Bleik). De fleste bygdene viser uskiftningsmønster med smale teiger, en struktur lett synlig i det åpne terrenget. Antall fornminner er betydelig, særlig fra yngre jernalder.

Landskapsinntrykk

Land og hav i et voldsomt møte. Til tross for mye fjell og fiske er kulturelement fra jordbruket sterkt representert.

REGION 32. FJORDBYGDER I NORDLAND OG TROMS

Regionen har en geografisk utstrekning som spenner over 5 breddegrader, med mange ulikheter, men samtidig en rekke likheter.

Naturforhold

Det er fjordtrauet som hovedform og kulturpreget som binder sammen regionen. Det er likevel store ulikheter i hvordan dette fjordlandskapet ser ut, og det meste av dette ligger i områdenes forskjellige berggrunn. Helt i sør granittiske bergarter, et karrig oppbrutt landskap rundt Velfjorden. Nordover i Vefsn og Ranadistriktet kommer kambro-silurbergarter inn med fyllitter og glimmerskifer. Formasjonene langs fjordlinjen er noe mer avrundet, det hele langt mer grøderik. Vest av Svartisen igjen granittbergarter, denne gangen massive og lite oppsprukne og som har gitt meget kraftig utformete korte fjorder. Herfra og nordover i regionen dominerer fyllitter sammen med kalkbergarter. Unntaket er Tysfjorden hvor granittene igjen gir fjordlandskapet sine voldsomme dimensjoner. Mellomliggende fjellområder og kortere daldrag er tatt med i regionen. Fjellene har med få unntak alpint preg, dalene u-formet. Noen steder nær kystregionen forekommer fjellterreng med platåpreg. Løsmassene ligger ofte som strandterrasser over marine avsetninger og morener langs fjordene og i dalbunnen. Vittringsjord er meget vanlig. I det hele tatt kjennetegnes regionen ved godt jordsmonn. Klimaet er kjølig oseanisk til svak kontinentalt, antall vekstdøgn faller fra 140 i sør til 120 i nord. Bjørkeskog dominerer med innslag av furu i flere distrikter. Granplanting har vært utbredt. Skoggrensen ligger rundt 2-300 m o.h. nær kysten og stiger innover fjordene til 600 m o.h.

Arealbruk

Bosettingen var etablert i deler av fjordbygdene i løpet av yngre jernalder og vikingtid, med nordgrense for den kontinuerlige bosetting omtrent i Tromsøysund. Resten av fjordbygdene synes kolonisert av bønder i middelalderen og i nyere tid. Ødegårdstiden omfatter et høyt antall gårder som ble gjenryddet på 15- og 1600-tallet. Små og mellomstore bruk er vanlige, og kombinasjonsdrift sammen med fiske var viktig tidligere. Driftsmåten varierer lite fra sør til nord, hovedsakelig engbruk med melkeproduksjon og sauehold. Geitehold er viktig i den nordlige delen (Balsfjord bl.a.), Kvæfjord i Troms har et betydelig hagebruk. De siste 4 tiår er samlet jordbruksareal redusert med 25%, men forholdet veksler sterkt fra bygd til bygd, flere distrikter har økt arealene. Samtidig har andelen av naturenger til slått sunket fra mer enn 30% til bare 3%, noe mindre enn landsgjennomsnittet. Utmarks slåtter spilte en stor rolle tidligere, idag helt opphørt. Rester av gammel kulturmark med slåtteliet og beitemark er karakteristiske innslag i regionens kulturlandskap.

Bebyggelse og andre kulturspor

Av de to større byområdene Tromsø og Harstad som ligger i overgangen mot kystbygdene, har Tromsø hatt en sterk ekspansjon. Narvik er bygget opp rundt utskipningshavnen for jernmalm. En rekke industristeder og mindre tettsteder finnes i regionen. Landsbygden er spredtbygd og til dels tynnt befolket med større ubebodde fjordstrekninger. Fornminner fra ulike epoker, bl.a. middelaldertufter og ulike samiske fornminner finnes. Spesiell betydning har Trondenes ved Harstad, med senromansk steinkirke i rikholdig historisk miljø. Tradisjonell landsbebyggelse av Nordlandstype og gamle markagårder i utkantstrøk er typiske trekk.

Landskapsinntrykk

Variert fjordlandskap med sterke kontraster og en overraskende frodighet.

REGION 33. INNLANDSBYGDENE I NORDLAND

Regionen omfatter de store dalførene i de indre deler av Nordland fylke. Dalbunnen i de nedre dalavsnitt ligger under marin grense, og her finnes mektige hav- og breelvavsetninger. Øverst strekker regionen seg så langt som bebyggelsen forekommer, flere steder beliggende i fjellskogen. Bortsett fra de regiondelene som ligger nord for Saltfjellet er skogen grandominert.

Naturforhold

Berggrunnen er noenlunde ensarta gjennom regionen, hovedsakelig kambrosilur med fyllitt, glimmerskifer og kalkbergarter. Samtlige bergarter vitrer meget lett. De ulike strata ligger gjennomgående kraftig foldet. Noen steder forekommer eldre gneiss- og granittbergarter i foldene, harde og sure bergarter som står seg. Terrengets morfologi og vilkårene for vokster kan derfor skifte på korte avstander. Omfattende grottesystemer og doliner knytter seg til kalk- og marmorbeltene. Dalførene er glasialt utformet, u-daler, i de indre deler av fylket skåret ned i fjellmassiver der de høyeste toppene nærmer seg 2000 m o.h. Som en følge av det store relieffet er talus og skredfar meget vanlige innslag i fjellsiden. Bunnmorene er avsatt langs dalbunnen, under den marine grense overleiret av tykke finkornete havavsetning og breelvterrasser. Vitringsjord er vanlig forekommende. Havavsetningene er ravinert og i liten grad planert slik at landskapet i dalbunnen kan virke uoversiktlig og uryddig. Til vassdragene sokner også store fjellområder, dalelvne har derfor en ikke ubetydelig vassføring med flere store og kjente fosser. De søndre underregionene merker seg ut ved flere og noen av dem store, innsjøer. Klimaet er svakt kontinentalt med høy nedbør. Regionen har en rik flora, gran er det dominerende treslaget i skogen sør for Saltfjellet. Nord for Saltfjellet dominerer furu, gran forekommer her plantet. I overgangen til fjellet ligger et bjørkebelte, i de østligste traktene har fjellbjørkeskogen stor utstrekning.

Arealbruk

Jordbruksbosettingen skriver seg hovedsakelig fra middelalder og nyere tid, men er stedvis eldre. Naturenger og utslåtter spilte tidligere enn viktig rolle, men er nå sterkt redusert. Dette viser seg bl.a. som en reduksjon i jordbruksareal på mer enn 35%, men også mange av de mindre og avsidesliggende gårder er nedlagt. I dag har jordbruksdriften hovedvekt på husdyrbruk med melkeproduksjon, sauehold og geitehold i enkelte bygder. Åkerarealet utgjør 8% av det totale arealet, hovedvekt ligger på potetdyrking. Reindrift i utmarksområder opp mot fjellet er en viktig del av næringsgrunnlaget. I bjørkeskogsbeltet ligger også setrene, i dag er de aller fleste nedlagt. Beitelandskap og slåttelie er rester av gamle kulturmarkstyper. De er de fleste stedene i en fase av gjengroing. Malmforekomstene har gitt muligheter for omfattende bergverksdrift i regionen. Mo i Rana med Norsk Jernverk var lenge et tyngdepunkt, i løpet av de siste årene er alt nedlagt. En tidligere stor næring var båtbygging med Saltdalsverftet som en av landets mest kjente jektbyggere. Også Randistriktet var kjent for bygging av mindre trebåter. Regionen har en omfattende skogsdrift og treforedlingsindustri.

Bebyggelse og andre kulturspor

Langt den største bosettingen er knyttet til industristedene, med utpreget etterkrigsbebyggelse. Dalførene er jevnt bosatt, i de høyereliggende deler av regionen tynt og spredt. Den høyestliggende jordbruksbosettingen ligger nærmere 600 m o.h. Gårdsbebyggelsen er tradisjonspreget med flere delvis bevarte klyngetun.

Landskapsinntrykk

Skogsbygder i dallandskap med klart markerte landskapsrom.

REGION 34. INDRE BYGDER I TROMS

Typisk dalregion, skjermet av høye fjell og med et tilnærmet innlandsklima. Furuskogen har sin største og beste utvikling i fylket. Innflytterbygder med sterkt sørnorsk og/eller finsk innslag.

Naturforhold

Regionen viser varierende berggrunnsforhold. Kambrosilurbergarter med fyllitter, glimmerskifer og soner med marmor dekker det meste av Bardu- og Målselvdalen. Granitter og skjøvne sandsteiner står høyt langs Målselvdalens nordside og merker seg ut ved sin karrighet. Nordover fortsetter kambrosiluren langs en vestlig fallende flate, og i de øvre delene av dalførene blottes da underliggende oekambriske sandsteiner og kvartsitter. En klar lagning i disse bergartene gir tydelig linjering i landskapet og markerte dalskuldre. Forskjellene i næringsinnhold mellom bergartene er store og dette skaper betydelige ulikheter i flora. Dalstrukturene i regionen er velutviklede med betydelige sidedaler. De har u-profil langs store strekninger som et resultat av dalbreenes arbeid, og med flate elvesletter i bunn. Elvene meandrerer i løkker og bruker hele dalbunnens bredde, flere fosser finnes. Breelvterrasser fra isavsmeltingstida finnes avsatt flere steder. Raskjegler langs fjellfoten og skredfar i fjellsidene er vanlig forekommende fenomen. Noe annerledes utformet er de nordligste dalførene, Skibotndalen og særlig Reisadalen. Dalgangene her er nærmest uten forgreninger, uryddige i bunnen, nesten viltre med mellomfjell og avsatter, og dypt v-skårne sidedaler. Flere fosser i dalsidene.

Relieffet er stort, omkringliggende fjelltopper når opp i 12- 1500 m o.h. Klimaet er svakt kontinentalt med kalde vintre og relativt høye sommertemperaturer.

Vegetasjonen domineres av furuskog i de sørligste dalførene med et bjørkeskogbelte i overgangen mot fjellet.

Arealbruk

Jordbruket inntar en framtrædende plass. Dalene ble kolonisert og gårdene ryddet av døler sørfra. Et nærmest sammenhengende jordbrukslandskap finnes på de flate elveslettene. Engbruk med melkeproduksjon og sauehold er de viktigste driftsformene. Skogbruk er en viktig binæring der furuskogen finnes. En annen stor bruker er forsvaret med flyplass og øvingsfelt. I flere av elvene er det et godt laksefiske.

Bebyggelse og andre kulturspor

Mye av bebyggelsen er av yngre dato med sterke østnorske innslag som tunform med laftede bygninger. I de nordlige områdene finnes gjenreisingsbebyggelse. Skogseterbruk og samiske kulturminner.

Landskapsinntrykk

Stor, men likevel sterk romfølelse. Barskog og plantefrodighet i dalbunnen gir kontraster til tinder og tinderekker.

REGION 35. LÅGFJELLET I NORDLAND OG TROMS

Regionen strekker seg fra Namdalen i sør til Nordreisa og Kvænangen i nord, hvor den grenser mot Finnmarksvidda. Store deler av Nord-Norges lavfjell inngår i landsdelens kyst- og fjordregioner. Regionen må derfor betraktes som en samlegruppe for lavalpine fjellområder av en viss utstrekning. Områdene ligger over skoggrensen og stort sett mellom 500 og 1000 m o.h., noe høyere i sør enn i nord.

Naturforhold

Hele regionen ligger innenfor kaledonidene. Hver av de nevnte hovedgrupper av bergarter har typiske landformer. I Troms ligger så godt som hele lavfjellet i områder med kambrosilurbergarter, hovedsakelig bestående av fyllitter, glimmerskifer og omdannede kalksteiner. Fjellformasjonene kan være bratte og kvasse, men linjeføringen har et avrundet preg. Bergartene vitrer lett og er meget næringsrike. Fjellområdene i Nordreisa og Kvænangen hører til Finnmarks eokambriske sandsteinsdekker. Lagdelingen kommer godt fram som markerte skuldre i terrenget. Også de indre delene av Målselv og Bardu har en annen berggrunn. Her kommer en i de svenske granittområdene, et bølgende forfjellsterreg med store innsjøer. Tykke moreneavsetninger dekker mye av berggrunnen.

I Helgeland ligger de store geologiske strukturene noenlunde nord-sør langsetter fjellkjedens lengderetning. Hoveddaldragene er formet etter dette mønsteret, sprekkedaler forekommer og disse danner da ofte skarpe terrengformer. Bergartene er stort sett de samme som nordenfor, men i langt større grad foliert med soner av marmor. Grotter, doliner og underjordiske elveløp forekommer. Noen steder i den søndre delen av Nordland ligger lavfjellet i granittområdene, her forekommer tette, glasialt avrundete formasjoner og mange vann.

Klimaet er kjølig oseanisk til lett kontinentalt (indre deler av Troms) med til dels store nedbørsmengder. Det er det lavalpine preget som karakteriserer regionen. Noen områder når opp i mellom- og høyalpin med snøleier. Innimellom finnes bjørkeskog som tilhører nordboreal.

Arealbruk

Flere av fjellområdene er sommerbeite for rein. Også sauebeiting er viktig, fjellområdene sør i Troms er blant landets beste beiter for sau.

Kulturspor

Få, men samiske kulturminner forekommer.

Landskapsinntrykk

Varierende fra vide trakter med fjerne tinder, til tett utformete, glasialt skurte og avrundete fjellformasjoner ispedd mange vann.

REGION 36. HØGFJELLET I NORDLAND OG TROMS

Dette er en samlegruppe der alle fjellområder med dominerende høyalpin vegetasjon er samlet. På grunn av dens utstrekning og ulik berggrunn er det store forskjeller i landskapsform.

Naturforhold

En kompleks berggrunn av kaledonsk alder finnes i de fleste høyfjellsfjellområdene i begge fylkene. Dominerende er likevel kambrosilurbergarter, i begge fylker over store områder omdannet til fyllitt, glimmerskifer og marmor. Disse fjellområdene preges av en åpenhet der store basisformasjoner kulminerer i trigonalt utformete tinder og tinderekker. De aller nordligste høyfjellsområdene i Troms ligger innenfor Finnmarks eokambriske sandsteinsdekker og avviker i utseende fra områdene lenger sør ved sin tydelige stratifisering. Lyngenhavøya består av gabbro, en mørk bergart. Fonner og breer dekker disse tindefjellene, et imponerende skue der de stiger rett til værs fra fjorden. Imidlertid, de mest særpegete fjellområdene finnes i Nordland fylkes granittområder. Her er tindefformasjoner hugget ut etter meget klare og sterke linjer. Det nærmest totale fraværet av løsmasser gir en sjelden nakenhet der granittens buede eksfolierende flater kommer godt fram. Stetind er en nasjonal klassiker og utropt til et av landets vakreste fjellformasjoner. Roligere og mer avrundet høyfjell finnes lengst sør i bl.a. Børgefjell.

Av mindre landskapsformer i fast fjell er botner den vanligste, av løsmasseformer er talus og snøskredavsetninger vanligst. Morene forekommer i daldragene og som randavsetninger i tilknytning til botnbreer, og til dels store formasjoner fra slutten av siste istid. Breer forekommer i de fleste underregioner.

Vegetasjonen i høyfjellet er meget sparsommelig, for det meste fraværende. Lavbevokst barmark dominerer.

Arealbruk

Noen av landets mest utfordrende klatreområder finnes i regionen.

Landskapsinntrykk

Typisk nordnorsk dvs. romslig med storslagne og vide utsyn i et overveiende alpint landskap.

REGION 37. KYSTBYGDENE I TROMS

Regionen omfatter yttersida av de store øyene langs kystrekninga fra Vesterålen til Finnmark grense.

Naturforhold

Det aller meste av regionen har ensartet berggrunn, dypbergarter hovedsakelig bestående av granitter. Fra Nord-Fugløya og nordover inntreter et skifte til sterkt folierte granittiske gneisser med soner av omdannede avsetningsbergarter som glimmerskifer og marmor.

Granittlandskapet på Senja kjennetegnes ved generelt å være løsmassefattig og et stort relieff med kraftige landskapsformer og innskåret av fjorder og botner. Skjærgård mangler så godt som og fjellet står rett i havet. Fra Kvaløya og nordover blir kysten mer øyrik, også her løsmassefattig, men avbrutt av korte flatbunnede daler og brede viker. I flere av dalene ligger vann demmet i høyeste marine grense. Noen av øyene har strekninger med en smal strandbrem liggende langs fjellfoten. Paleiske plataer finnes bl.a. på Vanna, samt randmorener etter øystadiet i slutten av siste istida. Strandlinjer i fjell og som løsmassedannelser finnes spredt over hele regionen.

Klimaet er kjølig oseanisk, vegetasjonen er sterkt kystpreget med subalpine kystheier, lynghei og bjørkeskog. Overraskende frodig vegetasjon finnes de stedene der glimmerskifer og kalkbergarter blottes og fra gammelt av er flere av øyene kjent for de store rypebestandene. Fuglefjell finnes på Sør- og Nord-Fugløy, særlig den sistnevnte øya huser en av landets største lunde-kolonier.

Arealbruk

Kombinasjonsbruk med fiske og jordbruk har vært vanlig, men særlig gårdsdrifta har hatt en sterk nedgang og mange av de minste brukene er nedlagt og fraflyttet de siste tiårene. I dag drives det som er igjen av disse næringene hovedsakelig som eneyrke. Tyngden av jordbruket ligger på Vanna og Arnøya med nesten sammenhengende jordbruksarealer i drift langs strandbredden. Grasfôrdyrking med melkeproduksjon og sauehold er vanligst. På flere av øyene er det sommerbeite for rein. Fiskeriene drives idag hovedsakelig fra de få gjenværende værene. Gruvedrift i Skaland.

Bebyggelse og andre kulturspor

Bebyggelsen hører hovedsakelig to driftskulturer til, fiskeriene og jordbruket. Fra kombinasjonsbrukene er det som regel bare naustet som vitner om tilknytningen til havet. Hvert bruk har vanligvis sitt naust øverst på stranda rett nedenfor gården, eller i rekker ved større samlet bebyggelse. På Arnøya og særlig Vanna forekommer linjebebyggelse. Fiskevær finnes, men de er hverken mange eller store. Over hele regionen er bosettingen spredt, tynnest langs ytre Senjas kyst. Veiløse bygder og grender er det mange av, flere er fraflyttet. Kystregionen i Troms er hovedfunnsted for boplasser fra yngre steinalder tilhørende gropbakkeengen-typen og jernaldertufter.

Landskapsinntrykk

Høy og bratt fjellkyst som over store deler er meget utilgjengelig. Sjøverts er det lite bebyggelse å se. Overraskende frodighet på skjermete steder og i de indre delene av regionen.

REGION 38. KYSTBYGDENE I VEST-FINNMARK

Regionen omfatter kyststrøkene i Vest-Finnmark, og består av store plataåktige og dypt, fjord-innskårne øyer. Kystlinja er derfor bratt og flere steder utilgjengelig. Landskapet er vidt med brede fjorder eksponert mot det åpne havet. Flere av øyene har breer. Bosettingen er meget spredt og består av fiskevær og noen steder gårder. Fraflyttingen fra gårdene og fra de mest avsidesliggende stedene har vært merkbart, men bosettingen i de største fiskeværene opprettholdes.

Naturforhold

Regionen har noenlunde ensartet berggrunn av eokambrisk alder. Lyse avsetningsbergarter med liggende strata (sandstein, kvartsitter) dominerer. Bergartene er gjennomgått av mørke gabbroer og rustrøde serpentinitter, fargerike og godt synlige i dette snaue, uvanlig løsmassefattige landskapet. Lagdelingen er et særtrekk og et blikkfang. Stedvis forekommer også leirskifre, først og fremst blottet i lave eid og øyer. Hele regionen er sterkt oppstykket av av fjorder, sund og korte daler. I den nordvestre del av regionen er terrenget mer bølgende plataåktig. Fjellsidene mot hav og fjorder er overalt bratte (næringskyst), og strandflata finnes bare unntaksvis. I viker og på lavtliggende landtunger finnes hevede, godt synlige strandlinjer. Særtrekk for regionen er de mange staper eller staur, spisse fjellformasjoner stående i sjøen, og strandrauker.

Klimaet er kjølig oseanisk. På flere av øyene finnes platåbreer, regionen har da også landets laveste glasiasjonsgrense. Vegetasjonen preges av åpne kystheier med litt bjørkeskog inne i fjordene og på skjermete lokaliteter. I klippene holder flere store kolonier med sjøfugl til.

Arealbruk

Bruken av landarealene til jordbruksformål er ubetydelig, fiske og havnæringer er hovedgrunnlag i økonomien. Tidligere var jordbruk en støttenæring til fisket, men antall bruk i drift er sterkt redusert. Brukene består av små enheter med lite dyrket areal. Natureng brukes til slått og utgjør fortsatt en stor del av jordbruksarealet. Regionen har betydelige sommerbeiter for rein.

Bebyggelse og kulturspor

Norsk fast bosetting går bare tilbake til steinalderen. Regionen har noen av de eldste steinalderboplassene som er registrert (Slettnes på Sørøya) i Norge. Bosettingssporene er meget godt bevart. Sjøsamiske boplasser finnes det mange av. Fra etterkrigstiden finnes gjenreisingsbebyggelse, i tettstedene så vel som på gårdene. Det meste av bebyggelsen er konsentrert til fiskeværene. Hammerfest som har en relativt stor befolkning og bystatus, har regional funksjon. Fruholmen fyr er det siste en ser av fastlandet på ferden nordover til Svalbard.

Landskapsinntrykk

Havstrekninger og bratte utilgjengelige næringskyster. Landoverflaten er bølgende med paleiske flater helt ut mot næringene. I fjordområdene lunere og med lavere landformer. Meget spredt bosetting.

REGION 39. KYSTBYGDENE I ØST-FINNMARK

Regionen tar med seg kyststrekningen fra Magerøya i vest til Kiberg øst på Varangerhalvøya. Hele regionen består av for det meste av bratt klippekyst rundt de store halvøyene uten skjærgård. Regionen har i dag nesten utelukkende bosetting i og nær de gjenværende fiskeværene, i uveisomme egner er bosettingen fraflyttet.

Naturforhold

Berggrunnen i regionen er nokså ensartet, hovedsakelig bestående av kvartsitter og leirstein sammen med omdannede sandsteiner. Overalt er bergartene meget skifrige og oppsprukne som følge av vitring. I den vestre delen av regionen står lagrekkene på høykant, noe som gir en taggete kystlinje særlig på Nordkynhalvøya. På Varangerhalvøya er dette ikke slik og kysten har et rettere forløp. Her skjærer imidlertid korte fjorder og daler seg i den bakenforliggende høye landmassen. Løsmasseavsetninger finnes det lite av, vanligst er rasvifter langs de bratte fjellsidene og noen mindre sandstrender i skjermete viker. Hele regionen er vendt mot Nordishavet og har et sterkt, bortimot arktiskt maritimt preg. Fjordene som skiller halvøyene er noen av landets bredeste, vidt utsyn over disse gir landmassen et flatt og lavt preg. Vegetasjonen er meget sparsommelig og fraværende på de mest utsatte steder. Lavhei (skorpelav) er dominerende. Skog mangler helt.

Arealbruk

Spredt eldre samisk bosetting. Norsk bosetting først i middelalderen. I nyere tid er bosettingen hovedsakelig konsentrert til fiskeværene. Stort innslag av finske bosettere flere steder. Noe jordbruk har vært drevet i tilknytning til fiske, men ubetydelig i størrelse. Det vesle jordbruket har likevel vært betydningsfullt for datidens sjølvberga fiskerbonde, i dag er det aller meste nedlagt. Gårdene har ligget ensomt til langs uveisomme og øde kyster, nesten ikke til å tro at folk har klart seg. Sommerbeite for rein har mindre betydning her enn i kystregionen lenger vest.

Bebyggelse og andre kulturspor

Bosetting for det aller meste i fiskeværene, bebyggelsen ligger her konsentrert i en tett «bylignende» struktur. Flere steder ble brent i krigens sluttdager og preges av gjenreisingsarkitektur. Vardø har bystatus og vernet forsvarsverk (Vardøhus).

Karakteristikk

Et bortimot lav-arktisk landskap. Mange steder klippekyst med vidt utsyn. Bosettingen konsentrert i fiskeværene. Gjenreisingsarkitektur.

REGION 40. FJORDBYGDENE I FINNMARK

Regionen omfatter de indre delene av de store fjordene i Finnmark, fra områdene rundt Altafjorden i vest til Varangerfjorden i øst.

Naturforhold

Bortsett fra Varangerfjordens sørside har regionen en noenlunde lik berggrunnsgeologi. Senprekambriske sandsteiner og kvartsitter er vanligst, med hyppige innslag av leirstein og dolomitt. De to sistnevnte bergarter er særlig næringsrike og gir muligheter for frodig vegetasjon. Områder med båndet gneis forekommer i Altaområdet. Meget gamle bergarter, granittiske gneiser, forekommer i regionens østre del. Avsetningsbergartene gir overveiende rolige terrengformer med sine flatliggende lag over store områder. De bebodde arealene ligger for en stor del på en smal brem langs fjordene. Bak bebyggelsen en bratt skrent som går over i de bakenforliggende platåaktige gaissene med sine karakteristiske lange, flate åser. Korte elvedaler med slettelandskap forekommer flere steder. Et annerledes landskap finnes langs nordsida av Varangerfjorden som dannes av en lav og bred strandbrem med hevete strandterrasser. I de østre gneisområdene dominerer iseroderede terrengformer i et til dels sterkt kupert terreng. Fjorder skjærer innover landmassen og gir et oppdelt og til dels oversiktlig . De indre fjorddelene av Finnmarksfjordene er langt mer avskjærmet enn kyststrøkene. Skogvegetasjon er dermed vanlig, furuskog finnes særlig i Alta, verdens nordligste furuskog finnes i Stabbursdalen. Det er likevel bjørkeskog som dominerer, skoggrensen ligger imidlertid lavt, mindre enn 200 m o.h. de fleste stedene, og landskapet er derfor for det meste åpent.

Arealbruk

Da de klimatiske forholdene er relativt gunstige tatt i betraktning den nordlige beliggenheten, finnes det brukbare vilkår for jordbruk. Enkelte steder ligger gårdene sogar på rekke og rad. For det meste ligger jordbrukslandskapet likevel spredt i regionen. Jordbruket er basert på engbruk og husdyrhold med sau og melkeproduksjon. Store og moderne bruk forekommer side om side med småbruk, flere av de største brukene er bureisingsbruk. Nedleggelsen av de mindre brukene har vært stor, sammenfallende med at kombinasjonen med hjemmefiske har avtatt. Noen mindre fiskevær er i drift.

Bergverk har vært drevet flere steder, med Bjørnevatn gruver og A/S Sydvaranger som den klart største aktøren. Driften er nå lagt ned. De senere årene har produksjon av nefelin på Stjernøya blitt en betydelig industri.

Bebyggelse og andre kulturspor

Bebyggelsen ligger spredt langs fjordene, tettsteder i form av jordbruksbygder finnes gjerne der større elvedaler munner ut i fjorden. Bylignende strukturer finnes, med Alta, Vadsø og Kirkenes som de klart største. Mye av bebyggelsen ble brent under andre verdenskrig, gjenreisingsarkitektur dominerer derfor. Spor etter norrøn bosetting finnes enkelte steder, det er likevel de samiske fortidsminnene det er flest av med boplasser og tufter.

Landskapsinntrykk

Mer klart definerte fjørddløp, til dels trange markerte løp i den østre delen av fylket. Tettsteder i bunnen av fjordene, bjørkeskog kler den nedre del av fjordliene. Spredt jordbruk.

REGION 41. DALBYGDENE I FINNMARK

Senket i Finnmarks vidder ligger elvedalene, noen av dem hører til blant de største dalene i landet. Dalene ligger lunt til og er skogkledt. Her finnes de største gårdene i fylket, samt landets beste laksefiske.

Naturforhold

Begrunnen viser en klar todeling med de vestlige og nordlige dalførene beliggende innenfor skjønne eokambriske komplekser med sandsteiner og kvartsitter. Langs Altaelva forekommer kvartsitter i til dels meget tykke enheter. De nordlige dalførene har stort innslag av leirskifer, en næringsrik og lettvitrende bergart. Øvre del av Tanadalføret og langs Karasjokka hører til grunnfjellsområdene med hovedsaklig gneisser og omdannede bergarter. Bunnen av dalførene dannes av vide elvesletter langs meanderende elver. I sidene av øvre Tanadalføret og Karasjokka finnes store mektigheter med kvartære avsetninger, hovedsakelig morenemateriale vekslet med ulike elveavsetninger avsatt før siste istid. I elvedalenes brattkant mot det omliggende viddeterreng finnes flere steder sammenhengende urer som går rett ned på elvebredden der dalene er på det smaleste. Klimaet er svakt kontinentalt med lite nedbør. Skogvegetasjonen domineres av bjørk med innslag av furu.

Arealbruk

Jordbruksarealet ligger samlet i Alta, Karasjok og deler av Tanadalføret. Jordbruksbosettingen i Alta er i likhet med de indre bygdene i Troms etablert ved kolonisering i nyere tid. Tanavassdraget kan sees som et kjerneområde for samisk bosetting, med norsk og finsk innvandring, særlig i nedre del. Dalene omfatter flere bureisingsstrøk fra moderne tid. Jordbruk og reindrift er bærende næringsveier. Skogbruk spiller en viss rolle, mest i Alta. Jordbruksarealet har økt med over 25% de siste fire tiår, og gjennomsnittlig bruksstørrelse er mer enn fordoblet. Småbruk og utkantjordbruk er likevel i en fase av nedleggelse. Husdyrbruk med sauehold og melkeproduksjon er helt dominerende. I kvartsittlagene i Alta foregår landets største produksjon av bruddskifer. Laksefisket i regionen er langt på vei det største og viktigste i landet med Tanaelva som den desidert mest produserende elv.

Bebyggelse og andre kulturspor

Gårdsbebyggelse dominerer, spredt for det meste, men noen steder sammenhengende langs elvebreddene. I tettsteder samles den nyere småhusbebyggelse. Gjenreisingsbebyggelse finnes flere steder.

Landskapsinntrykk

Til dels vide, men likevel markerte dallandskap med brede elveløp er typisk for regionen. Der barskog forekommer, dannes lukkede skoglandskap. Bortsett fra Alta og nedre delen av Tanadalføret ligger jordbruksmarken som små åpne øyer omgitt av vidstrakte skog- og utmarksstrekninger.

REGION 42. PASVIK

Regionen danner den aller vestligste utløper av den euro-asiatiske taiga.

Naturforhold

Granittiske gneisser er vanligst. I denne grunnfjellsbeddingen ligger belter med glimmerskifer og omdannede vulkanske bergarter, hovedsakelig tuffer.

Pasvikdalen har et sterkt viddepreg og er ikke noe typisk dalføre. Berggrunnen ligger lavt ondulerende med høyder opp mot to hundre, noen steder tre hundre meter over havet. Til dels tykke moreneavleiringer ligger over berggrunnen. Vannene dannes for det meste av berggrunnens senkninger, men grunnvannssjøer forekommer. Store myrområder ligger langs Pasvikelvas bredder, noen steder finnes palsmyrer.

Grunnfjellsbergartenes næringsinnhold er lavt, noe som også gjelder for de overliggende morenedekker. Dette virker inn på vegetasjonssamfunnene i regionen som domineres av lavfuruskog. Skoggrensen i regionen ligger mellom 2-300 m o.h., dvs at det meste av regionen er skogdekt. Spesielt er det store innslag av nordøstlige plantearter. Stedvis forekommer de mer næringsrike vulkanitter noe som kan virke gunstig inn på vegetasjonssammensetningen.

Arealbruk

Langt den største delen av Pasvikområdet kan betegnes som villmark. Det meste av bosettingen ligger langs riksveien som stort sett følger Pasvikelva. Jordbruket består for det meste av melkeproduksjon, men også sauehold forekommer. Mange av brukene er bureisingsbruk fra etter krigen, de mindre gårdene gjerne eldst, de fleste ryddet av finske bosettere. Brukene er gjennomgående store og noen av landets største melkeprodusenter finnes her. Reindrift utgjør en annen næring i regionen, området blir brukt til sommerbeite. Noe skogbruk forekommer også, selv om det ikke er en stor næring.

Bebyggelse og andre kulturspor

Langt det meste av bebyggelsen er av yngre dato, noe fra 1800-tallet, det meste fra dette århundret og da særlig etterkrigsbebyggelsen. Fra steinalderen finnes boplasser flere steder. Graver, gammetuftområder, fangstanlegg og andre samiske kulturminner fra eldre tid. Rester av samisk byggeskikk, særlig gammer.

Landskapsinntrykk

Åpen barskog og myrstrekninger i åsterreng. Pasvikelva er et dominerende element. Store gårdsanlegg fra nyere tid.

REGION 43. FINNMARKSVIDDA

Regionen omfatter de lavereliggende deler av det indre av fylket. Terrenget er lavt bølgende med lange drag og fjerne utsikter mot gaissene. Store deler av regionen dekkes av kratt og lavtvoksende trevegetasjon. Mange innsjøer og elvestrekninger preger regionen.

Naturforhold

Så godt som hele Finnmarksvidda hører til grunnfjellsregionen med overveiende granittiske og granodiorittiske gneisser, jevnt over lyse bergarter. Omtrent nord-sørgående, brede belter av glimmerskifer og omdannede vulkanske tuffer ligger i dette grunnfjellet. Hele komplekset er gjennomgått av kroppar med omdannet lava og rene granittintrusjoner. Langs grensa til de eokambriske skjøvne sedimentbergartene i den nordvestre delen av regionen, forekommer leirskifer og enkelte steder kalkbergarter. Selv om det finnes vekslende bergarter må hele regionen betegnes å ha en nokså homogen berggrunn. Finnmarksvidda er del av et sammenhengende grunnfjellspeneplan som strekker seg innover i nabolandene. Dette penepellet ligger svakt ondulerende mellom tre - og fire hundre meter over havet.

Spredtliggende høydedrag og noen mer markerte åser hever seg til 600 m.

Løsmasseavsetningene i regionen består overveiende av mektige, sammenhengende basaltavsatte morenedekker. Særlig er drumlinfeltene i Jesjavriområdet spesielle med sine langstrakte ryggformer. I tillegg finnes det flere typer avsetninger fra isavsmeltingstida, eskere og randmorener som de vanligste formene. I morenedekkenes utallige forsenkninger ligger det som vidda er kjent for; de titusener av vann. Elver, ofte meandrerende, knytter sammen vannene i dets øvre løp. Mot de store dalførene har de gravd seg ned i morenemassene og danner ofte trange v-formede daler i det ellers så flate omliggende terrenget. Myrstrekninger finnes på flater underlag, vidda har ikke noe typisk myrpreg.

Klimaet er kontinentalt med lite nedbør, kalde vintre og relativt varme somre.

Vegetasjonen domineres helt av bjørkeskog og lange strekninger med lav- og risheier. I øvre Anarjokka kommer furu inn og blir skogdannende. På noen få lokaliteter forekommer også gran.

Arealbruk

Jordbruksarealene er små og det har vært i tilbakegang i driften. Langt de fleste gårdene ligger langs elva nær de største tettstedene. Forøvrig ligger noen enkeltgårder spredt langs riksveiene, og en og annen veiløs på vidda, sistnevnte ofte drevet sammen med en fjellstue.

De viktigste brukerne av vidda er reindriftsnæringen, her ligger vinterbeitene.

Andre viktige binæringer er jakt, fiske og moltesanking.

Bebyggelse og andre kulturspor

Regionen er meget tynt bosatt. Bebyggelsen knyttes hovedsakelig til dalførene, med Karaksjok og Kautokeino som de største tettsteder og administrasjonssentra. Masi er jordbruksbygd.

Spredt på vidda ligger gjeterhytter og gammer. Regionen er idag hjertet i den samiske kulturen. Samiske fornminner er kjent fra mange områder.

Landskapsinntrykk

Utallige glitrende vann og lavt bølgende drag mot fjerne gaisser. Kronglete bjørkeskog og rishei. Lav. Stillhet.

REGION 44. GAISSENE I FINNMARK

Regionen omfatter det meste av fjellområdene i Finnmark

Naturforhold

Berggrunnen i regionen viser en klar todeling med i nord eokambriske bergarter; overveiende sandsteiner med brede belter av glimmerskifer og stedvis kalkbergarter. Sør for aksene Polmak - Biedjovagge forekommer grunnfjellsbergarter med hovedsakelig granittiske gneiser. De porøse sandsteinbergartene er i langt større grad utsatt for frostvitring enn gneissene, fjellområdene i nord preges derfor av en skifrig blokkmark der det ikke er overdekning av morene. Store strekninger av gaissene består av langstrakte åsrygger, markerte toppe opptrer vanligvis samlet i gruppe. Det er god avstand mellom toppene og gruppene, dette gir fjellandskapet en dimensjon av storhet til tross for toppenes beskjedne høyde. Skogkledte daler og noen lavtliggende sletteområder innbefattes i regionen og bryter noe av fjellandskapets ensformighet. Klimaet varierer fra suboseanisk i de delene av regionen som ligger ute på de store halvøyene til kontinentalt lenger inn på vidda. Vegetasjonen består av småvokst bjørkeskog i de lavereliggende deler med overgang til rishei og snaumark oppover. Lavereliggende områder har lavdekke.

Arealbruk

I regionen finnes ikke bosetting. Reinbeiting forekommer.

Bebyggelse og andre kulturspor.

Ikke bebyggelse bortsett fra noen hytter og gammer. Fra gammelt av finnes fangstanlegg som fornminne.

Landskapsinntrykk

Lange åsrygger i vidstrakt landskap. Fjerne fjelltopper gir landskapet størrelse. Helt overraskende og kontrasterende, skjerma lune daler med skoglandskap.

REGION 45. VARANGERHALVØYA

Regionen omfatter de indre delene av Varangerhalvøya, et nærmest arktisk landskap.

Naturforhold

Hele regionen består av eokambriske bergarter, en noenlunde lik fordeling mellom sandsteiner og leirskifre. Konglomerater og tillitter opptrer langs regionens sørgrense. Trollfjorden-Komagelv forkastningen skiller mellom bergartsprovinsene. Samtlige bergarter er mottakelige og utsatt for frostvitring, og har gjennomgått en kraftig oppsplitting. Regionen består i sør av et lavt bølgende, men noe konturløst sletteland med høydedrag opp mot 2-300 m o.h. Det vide terrenget er gjennomskåret av små, men aksentuerte daldrag. I nordlig retning stiger terrenget og får her mer markerte høydedrag brutt av dype dalganger. Over store områder dekkes regionen av blokkmark. Polygonmark og partier med steinringer er vanlig, resultatet av et aktivt (tinet) lag over permafrost. Noe nærmere et arktisk landskap kommer en ikke i Norge. Andre løsmasser enn de *in situ* dannede vitringsmassene finnes det lite av. Raskjegler ligger langs bratte skrenter og noe bunmmorene ligger i de lavere delene av regionen. Jordflyt fører til utjevning og utvisking av landformene.

Klimaet er subarktisk med årsmiddeltemperaturen periodevis under null. Vegetasjon er fraværende i store deler av regionen, men lavheier finnes.

Arealbruk

Ikke annet enn til reinbeite om sommeren.

Bebyggelse og andre kulturspor

Noen få hytter. Samiske fangstanlegg som fornminne.

Landskapsinntrykk

Åsterreng med sterk fjernvirkning. Frostvitring skaper ødemarkspreg, et arktisk landskap. Synskontakt til det åpne havet flere steder, og glimt av fjerne kyster gir landskapet en uvanlig storhet.